

Yayın Geliş Tarihi: 27.08.2020

Yayına Kabul Tarihi: 28.08.2020

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Kılıç, Alev. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 66 (2020): 9-47.

Başyazı

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Alev KILIÇ*

Öz: Bu makale Mayıs'tan Ağustos 2020'ye kadar olan süreçte Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki ve Ermenistan'ın iç-dış dinamiklerindeki gelişmeleri ele almaktadır. COVID-19 salgını Ermenistan'ı etkisi altına almış, zaten koltuk değnekleriyle ayakta durabilen ekonomiye bir darbe indirmiş, sosyal yaşamda gerginliklere neden olmuştur. Yönetim bu durumdan çıkış yolunu iç politikada kutuplaşmayı cesaretlendirmekte ve milliyetçilik duygularını körüklemekte bulmuştur. Sıcaklığını koruyan ve içten içe kaynaklı Dağlık Karabağ çatışması ve süregelen işgal, Ermenistan'da gerek muhalefet gerek yönetim için istismar potansiyelini korumaktadır. Azerbaycan ile sıcak çatışma yaşanmış, bu beklendiği gibi Dağlık Karabağ'da değil, iki ülke arasındaki kuzey sınırında cereyan etmiştir. Bu çatışma ve Türkiye'nin Azerbaycan'a geleneksel desteği, Türkiye'yi de hedef tahtasına oturtmuştur. Türk düşmanlığı ortak zemininde oluşan bir cepheyle iş birliği ve dayanışma içinde olan Ermenistan, sıcak çatışma bağlamında Türkiye'ye karşı sözlü saldırı ve propaganda fırsatı bulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Nikol Paşinyan, Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Dağlık Karabağ, Zohrab Mnatsakanyan, COVID-19.

Abstract: This article covers the relations between Turkey and Armenia and the domestic and international developments of Armenia from May to August 2020. The COVID-19 pandemic has affected Armenia, dealt a blow to its already frail economy, and caused tensions in the social life of the

* ORCID: 0000-0001-5180-2896
E. Büyükelçi, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı, akilic@avim.org.tr

country. The government found the way out from this situation by encouraging polarization in internal politics and by agitating nationalist feelings. The Nagorno-Karabakh conflict (which is still at a boiling point) and the ongoing occupation of the region continue to maintain their capacity for being exploited by both the opposition and the administration in Armenia. Hot conflict began with Azerbaijan, not at Nagorno-Karabakh as expected, but at a northern border between these two countries. These clashes and the traditional support of Turkey to Azerbaijan turned Turkey into a target. Armenia, by being in a state of cooperation and solidarity through a front formed on the mutual ground of Turcophobia, got the opportunity to direct verbal aggression against Turkey in the context of the hot conflict.

Keywords: *Nikol Pashinyan, Armenia-Turkey Relations, Nagorno Karabakh, Zohrab Mnatsakanyan, COVID-19.*

1. Ermenistan'daki İç Gelişmeler

Bütün dünyayı sarsan COVID-19 salgını etkisini Ermenistan'da da göstermiş ve Ermenistan 16 Mart'tan 14 Nisan'a kadar olan süre için olağanüstü hal ilan etmiştir.¹ Bunun doğal sonucu, 5 Nisan için öngörülen referandumun da belirsiz bir tarihe ertelenmesidir.² Covid-19 kısıtlamalarının kısa süreli olarak hafifletilmesinin ardından olağanüstü hal aylık olarak uzatılmıştır. Böylece 14 Nisan'da başlayan olağanüstü hal 14 Mayıs'a kadar uzatılmıştır.³ Ancak daha sonra tekrar uzatılma kararı alınmış önce 13 Haziran'a, sonra da 12 Ağustos'a uzatılmıştır.⁴ Haziran ayı başında Başbakan Paşinyan kendisinin ve tüm aile üyelerinin Covid-19 testinin pozitif çıktığını açıklamıştır.⁵

Ermenistan'ın önde gelen dini yetkilisi, Eçmiadzin Ermeni Katolikosu Karekin II, Robert Kocharyan'ın önleyici tedbir olarak tutuklanması kararının kaldırılması gerekliliği hakkındaki görüşünü kamuoyunda ifade etmekle, iç siyasi çekişmeye karışmıştır. 20 Nisan'da Paşinyan, din adamlarının niteliklerini, faaliyetlerine ilişkin olumsuz bir değerlendirme yaparak sorgulamıştır. Böylece eski yönetim, oligarklar, medya kuruluşları ve bazı diaspora yapıları gibi, hükümetten rahatsız olduklarını söylediği gruplara Kiliseyi de eklemiştir. Hükümetin politikalarının din adamları arasında çok ciddi hayal kırıklığına neden olduğunu, çünkü Ermenistan'da ruhani yaşam eksikliğini ortaya çıkardığını iddia etmiştir. Ayrıca, "ruhani faaliyetlerde İncil'de yer alan faaliyetler yerine, siyasi entrikanın daha çok görüldüğü"nü eklemiştir.⁶

1 "Armenia declares state of emergency from March 16 to April 14," *Ermenistan Başbakanlık Ofisi*, 16 Mart 2020, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2020/03/16/Cabinet-meeting/>.

2 "Constitutional Referendum Indefinitely Delayed," *Asbarez*, 18 Mayıs 2020, <http://asbarez.com/194217/constitutional-referendum-indefinitely-delayed/>.

3 "Armenia extends coronavirus-related state of emergency until July 13," *ArmenPress*, 12 Haziran 2020, <https://armenpress.am/eng/news/1018222/>.

4 Siranush Ghazanchyan, "Armenia extends the state of emergency for another month," *Ermenistan Kamu Radyosu*, 13 Temmuz 2020, <https://en.armradio.am/2020/07/13/>; "Armenia declares state of emergency from March 16 to April 14," *Ermenistan Başbakanlık Ofisi*, 16 Mart 2020, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2020/03/16/Cabinet-meeting/>; "Constitutional Referendum Indefinitely Delayed," *Asbarez*, 18 Mayıs 2020, <http://asbarez.com/194217/constitutional-referendum-indefinitely-delayed/>; "Armenia extends coronavirus-related state of emergency until July 13," *ArmenPress*, 12 Haziran 2020, <https://armenpress.am/eng/news/1018222/>; Siranush Ghazanchyan, "Armenia extends the state of emergency for another month," *Ermenistan Kamu Radyosu*, 13 Temmuz 2020, <https://en.armradio.am/2020/07/13/armenia-extends-the-state-of-emergency-for-another-month-2/>.

5 "Pashinyan and His Family Infected With Coronavirus," *Asbarez*, 1 Haziran 2020, <http://asbarez.com/194468/pashinyan-and-his-family-infected-with-coronavirus/>.

6 "Armenian Church Rejects Fresh Criticism From Pashinian," *Azattyun*, 21 Nisan 2020, <https://www.azattyun.am/a/30568063.html>.

Eçmiadzin tepkisini bir sonraki gün hemen göstermiştir. İfade edilen değerlendirme ve görüşlere katılmamakla birlikte, Katolikler herkesi tartışma ve spekülasyondan kaçınmaya çağırmıştır.⁷ Bu çatışmanın arka planı daha derine dayanmaktadır. Paşinyan, eğitim reformu kapsamında, genel eğitim müfredatından (ilk kez 2002 yılında Koçaryan yönetimi tarafından oluşturulmuştur) Ermeni Apostolik Kilisesi tarihini kaldırmıştır. Bu hamle, başta EDF ve dini çevreler olmak üzere muhaliflere; Ermeni karşıtı, ateist, vatansever olmamak gibi suçlamalarla Paşinyan'a saldırmak için bir fırsat daha sağlamıştır.

Benzer suçlamalar ile bir diğer tartışma “Ermeni Soykırımı Müze-Enstitüsü”ne (AGMI) yeni müdürün atanmasıyla ortaya çıkmıştır. Yeni Müdür ve Müzenin Mütevelli Heyetinin bir üyesi, kasıtlı olarak “soykırım” kelimesi kullanmaktan kaçınarak, bunun yerine Meds Yeghern” (Büyük Felaket) ifadesini kullanmakla, dolayısıyla Ermenilerin yasal iddialarını ortadan kaldırmaya bile sulandırmak ve Türkiye ile yakınlaşmayı teşvik etmek ile suçlanmıştır.⁸ Bu da Başbakan’ın “Ermeni değerlerini ve devletini yok ettiği”nin (EDF’nin çok sevdiği ve istismar ettiği bir iddia) bir başka örneği olarak gösterilmiştir.

Paşinyan, 20 Nisan’da televizyonda bir canlı yayına çıkmış ve Ermenistan hükümetinin, yargı ile güvenlik birimlerinin ülkenin eski liderliğinin “kalıntılarından” temizlenmesi konusundaki kararlılığını yinelemiştir. Ayrıca, birçok Ermeni medya kuruluşunun da eski rejime sempati duyduğunu ve kendisini ise zayıflatmak istediklerini iddia etmiştir. Daha sonra söz konusu yayından önce Paşinyan’ın konuşma hazırlığının en az on beş dakika boyunca kaydedildiği ortaya çıkmıştır. Bu görüntüler muhalif çevrelere sızdırılarak, sosyal medyada alay konusu edilmiştir.¹⁰

24 Nisan’daki “Ermeni Soykırımı”nı anma geleneksel halk etkinlikleri, COVID-19 karantinası nedeniyle iptal edilmiştir.¹¹ Tsitsernakaberd Anıtı,

7 “Catholics of All Armenians urges to refrain from controversy, speculation,” *HyeTert*, 21 Nisan 2020, <https://hytert.org/2020/04/21/catholics-of-all-armenians-urges-to-refrain-from-controversyspeculation/>

8 Stephan Astourian, “Hybrid Warfare, a Pseudo-Scandal and the Armenian Genocide Museum-Institute,” *EVNReport*, 21 Haziran 2020, <https://www.evnreport.com/raw-unfiltered/hybrid-warfare-a-pseudo-scandal-and-the-armeniangenocide-museum-institute>.

9 Astourian, “Hybrid Warfare, a Pseudo-Scandal and the Armenian Genocide Museum-Institute.”

10 “Pashinian Vows ‘Purge’ Of Armenian State Officials,” *Azatutyun*, 20 Nisan 2020, <https://www.azatutyun.am/a/30566025.html>.

11 “Armenian Genocide commemoration events go remote amid coronavirus lockdown,” *ArmenPress*, 21 Nisan 2020, <https://armenpress.am/eng/news/1012928>.

devletin ileri gelenlerinin çelenk bıraktığı kısa bir tören dışında tüm ziyaretçilere kapatılmıştır.¹² Dışişleri Bakanı bu vesileyle bir basın toplantısı düzenleyerek şunları söylemiştir:

“Ermeni Soykırımı’nın tanınması ve kınanması, birkaç neslin ve tüm Ermenilerin ortak çalışmasıdır. Bu konuda çok büyük işler yapıldı. Geçmiş yıllarda zorluklar yaşadığımız gibi, bu yıl da zorluklar var... 105 yıl sonra Ermeni halkı adaletin yeniden tesisi için savaşımaya devam etmektedir. Ermeni Soykırımı’nın tanınması, insanlığa karşı suçların önlenmesi açısından önemli bir adımdır.”¹³

Dışişleri Bakanı bir başka vesileyle yaptığı konuşmasında bu sözlerine ek olarak, “Ermeni Soykırımı’nın tanınması Ermenistan için bir dış politika önceliğiydi ve olmaya devam ediyor” demiştir.¹⁴

Ermenistan’da Çevre Bakanı 5 Mayıs’ta herhangi bir açıklama yapmadan istifasını sunmuş, istifası Başbakan tarafından hemen kabul edilmiştir.¹⁵

8 Mayıs’ta Ulusal Meclis, Başbakan’a yönelik sert suçlamalara ve fiziksel şiddete sahne olmuştur.

Özel mülklere ve yasadışı olarak elde edildiği varsayılan diğer varlıklara el konulmasına izin veren, daha sonra Ulusal Meclis tarafından onaylanan, tartışmalı bir yasa tasarısı, muhalefetin Anayasa Mahkemesi’nin görüşünü almak için ısrarlı çağrılarına rağmen, 12 Mayıs’ta Ermenistan Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmıştır.¹⁶ Eski cumhurbaşkanı Serj Sargsyan’ın damadı, eski Vatikan Büyükelçisi, Mikael Minasyan da söz konusu yasanın muhataplarından biri olmuştur. Buna tepki gösteren Minasyan, Paşinyan’ı Ermenistan’ı uluslararası mafya sistemine bulaştırmak ve kendi cebini doldurmakla suçlamıştır. İddialarını kanıtlamak için, Ermenistan’ın Hindistan’dan elmas ithalatı ile kaçak sigara ithalatını buna örnek

12 Siranush Ghazanchyan, “Tsitsernakaberd Memorial to be closed to public on April 24,” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 21 Nisan 2020, <https://en.armradio.am/2020/04/21/tsitsernakaberd-memorial-to-be-closed-to-public-on-april-24/>.

13 “Armenian FM highlights recognition of Genocide in terms of preventing crimes against humanity,” *ArmenPress*, 21 Nisan, 2020, <https://armenpress.am/eng/news/1012920.html>.

14 “Denied justice cannot be solution to the issue – FM Mnatsakanyan about Armenian Genocide,” *ArmenPress*, 21 Nisan 2020, <https://armenpress.am/eng/news/1012939.html>.

15 “Armenian Environment Minister Resigns,” *Azatutyun*, 5 Mayıs 2020, <https://www.azatutyun.am/a/30594469.html>.

16 “New Law Allows Armenia to Confiscate Illegally Gained Property,” *Organized Crime and Corruption Reporting Project*, 13 Mayıs 2020, <https://www.occrp.org/ru/daily/12323-new-law-allows-armenia-toconfiscate-illegally-gained-property>.

göstermiştir.¹⁷ Başbakan'ın eşi ve erkek kardeşi bu iddialara karşı dava açmıştır.¹⁸

8 Haziran'da Başbakan Paşinyan, önemli bir görev değişikliği ile Ulusal Güvenlik Servisi Müdürü, Emniyet Müdürü, Genelkurmay Başkanı makamlarına yeni isimler atamıştır.¹⁹

Paşinyan, 10 Haziran'da Sovyet yapımı Metsamor nükleer santralının iyileştirilmesi için Rus kredisi ve kredi koşullarını reddetme kararı aldıklarını açıklayarak, iyileştirmenin Ermenistan devlet bütçesi dâhilinde finanse edileceğini söylemiştir. Hükümetin, Türkiye sınırına yaklaşık 15 kilometre uzaklıkta bulunan ve Ermenistan'ın elektriğinin yaklaşık % 40'ını üreten tesis için malzeme ve hizmet tedarikçilerini seçmekte özgür olacağını ifade etmiştir. AB ve ABD'nin, güvenlik standartlarını karşılamadığı gerekçesiyle nükleer santralin kapatılması için uzun süredir baskı yaptığı ise kayıtlarda yer almaktadır.²⁰

Ermenistan'ın ana muhalefet partisi lideri, zengin bir işadamı olan Gagik Tsarukyan, hükümetin feshi için bir kampanya başlattığında, ağır eleştirilere maruz kalmış ve iktidar partisi tarafından "beşinci kol" olarak damgalanmıştır.²¹ Kısa bir süre sonra, güvenlik güçleri tarafından sorguya çekilmiş ve evi aranmıştır. Kolluk kuvvetleri 15 Haziran'da Tsarukyan'ın tutuklanabilmesi için Ulusal Meclis'ten dokunulmazlığının kaldırılmasını istemiştir. 16 Haziran'da Ulusal Meclis bu talebin önünü açmış²² ancak mahkeme tutuklama talebini 21 Haziran'da reddetmiştir.²³

14 Haziran'da, radikal, militan, terör bağlantılı Taşnaksütyun (EDF) partisinin binasında, muhalefetin beş siyasi partisinin temsilcilerinin katıldığı bir toplantı

17 "Ex-Ambassador: Pashinyan has entangled Armenia in international mafia system and is making Money," *News.am*, 16 Mayıs 2020, <https://news.am/eng/news/578963.html>.

18 "Armenian PM's wife and her brother file lawsuit against ex-Ambassador Mikayel Minasyan," *ArmenPress*, 3 Haziran 2020, <https://armenpress.am/eng/news/1017254/>.

19 "Armenia PM announces names of new police, national security and army chiefs," *ArtsakhPress*, 8 Haziran 2020, <https://artsakhpress.am/eng/news/127414/armenia-pm-announces-names-of-new-policenational-security-and-army-chiefs.html>.

20 "Armenia Rejects Russian Funding For Nuclear Plant Upgrade," *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 12 Haziran 2020, <https://www.rferl.org/a/armenia-rejects-russian-funding-for-nuclear-plant-upgrade/30667786.html>.

21 Sargis Harutyunyan, "Armenian Opposition Party Branded 'Fifth Column'," *Azatutyun*, 10 Haziran 2020, <https://www.azatutyun.am/a/30663599.html>.

22 Ani Mejlumyan, "Armenian government moves against opposition figure," *EurasiaNet*, 15 Haziran 2020, <https://eurasianet.org/armenian-government-moves-against-opposition-figure>.

23 Naira Nalbandian, Artak Khulian, "Court Rejects Arrest Warrant Request For Armenian Opposition Leader," *Azatutyun*, 21 Haziran 2020, <https://www.azatutyun.am/a/30682721.html>.

yapılmıştır. EDF tarafından yapılan açıklamada “Hükümet, muhalefetin siyasi değerlendirmesine bir kez daha baskıcı yöntemlerle yanıt vermiştir. Özellikle şimdi, ülke liderliğinin bencil yönetiminden kaynaklanan ciddi iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kaldığında, bir kişinin otoriter bir rejim kurma yönündeki apaçık özlemleri ortaya çıkmıştır²⁴” denilmiştir. Başbakan’ın son dönemde EDF’den gelen eleştirilere değinerek, 130 yaşındaki partinin “siyasi ölümünün” gerçekleşeceği yorumunda bulunmasıyla EDF ile Başbakan arasındaki söz savaşı tırmanmıştır.²⁵

Paşinyan’ın Anayasa Mahkemesi üyelerini değiştirebilmek ve mahkeme nezdindeki nüfuzunu artırabilmek için öngördüğü anayasa değişikliğinin referanduma götürülmesi kararı COVID-19 salgını gerekçesiyle gündemden düşürülürken, niyet baki kalmış, 30 Haziran’da meclisin bir özel oturumunda, muhalefetin güçlü tepkisine rağmen, dokuz üyeli mahkemenin üç üyesinin hemen ayrılmasını sağlayan bir anayasa değişikliği kabul edilmiştir. Bu değişiklik sonucu, mevcut mahkeme başkanı bu sıfatını kaybetmiş ancak üyeliğine dokunulmamıştır. Cumhurbaşkanı Sarkisyan Meclis Başkanına, Anayasanın Anayasa Mahkemesinin oluşumuna ilişkin maddesine eklemeleri ve değişiklikleri öngören değişikliği imzalamayacağını bildirmiştir. Bu durumda söz konusu yasa değişikliği Meclis Başkanının imzası ile yürürlüğe girmiştir.

Paşinyan, Milli Güvenlik Konseyi’nin 10 Temmuz’daki toplantısına başkanlık etmiş ve Milli Güvenlik Stratejisinin onaylanması çerçevesinde uzun ve kapsamlı bir konuşma yapmıştır. Ermenistan Cumhuriyeti’nin bir pan-Ermeni devleti olduğunu ve dünyadaki tüm Ermenileri temsil ettiğini ileri sürmüştür. Ermeni halkının ulusal hedefleri arasında, Dağlık Karabağ’ın kendi kaderini tayin hakkının herhangi bir kısıtlama olmaksızın uluslararası tanınmasına ve “Ermeni Soykırımı”nın uluslararası alanda tanınması gibi konulara vurgu yapılmıştır.²⁶

12 Temmuz’da Ermenistan - Azerbaycan sınırında çıkan ve 17 hayata mal olan çatışma gündemin öncelikli konusunu oluşturmuştur. 11 Ağustos’ta Cumhurbaşkanı Sarkisyan ve Başbakan Paşinyan son gelişmeleri değerlendirmek üzere bir araya gelmişlerdir. Görüşmede Azerbaycan ile sınır çatışması, Türkiye’nin Azerbaycan’a desteği, devam eden COVID-19 salgını ve ekonomideki dar boğaz konuları ele alınmıştır.

24 “ARF of Armenia Warns of ‘Irreversible Losses’ in Armenia,” *Asbarez*, 15 Haziran 2020, <http://asbarez.com/194711/arf-of-armenia-warns-of-irreversible-losses-in-armenia/>.

25 “ARF of Armenia Warns of ‘Irreversible Losses’ in Armenia.”

26 “PM Nikol Pashinyan Presents Armenia’s National Security Strategy,” *MassisPost*, 10 Haziran 2020, <https://massispost.com/2020/07/pm-nikol-pashinyan-presents-armenias-national-security-strategy/>.

Paşinyan, 14 Ağustos'ta BBC televizyonu *Hard Talk* programının canlı yayın konuğu olmuştur. Paşinyan'ın sınırlı yabancı dil bilgisiyle böyle yıpratıcı bir programa katılmasının sonuçları peşinen belli olsa da, kendisinin takdir topladığı husus, gösterdiği medeni cesaret olmuştur.

Eski Cumhurbaşkanı S. Sargsyan 19 Ağustos'ta önemli açıklamalarda bulunacağı beklentisini yaydığı kapsamlı bir basın toplantısı düzenlemiştir. On yıllık cumhurbaşkanlığı döneminde çok az sayıda basın toplantısı düzenleyen ve görevi bıraktıktan sonra ilk olan bu toplantıda Sargsyan daha ziyade kendi dönemindeki icraatlarının ve Dağlık Karabağ konusundaki başarılarının savunmasını yapmış, Rusya ile stratejik ittifakın önemini vurgulayarak, karşılaştırmalı şekilde Paşinyan yönetimini eleştirmiştir.

10 Temmuz'da yapılan Milli Güvenlik Konseyi toplantısından kısa bir süre sonra Paşinyan 12 Ağustos'ta yeni bir Konsey toplantısına daha başkanlık yapmıştır. Toplantının tek gündemi, Azerbaycan ile sınır çatışması ve bunun sonuçları oluşturmıştır. Paşinyan son toplantıda kabul edilen Ulusal Güvenlik Stratejisinin başarısının kanıtlandığını ifade etmiş, Dağlık Karabağ ve Türkiye'nin tutumu konusunda görüşlerini belirtmiştir.

Başbakan Paşinyan, 24 Ağustos'ta partisinin parlamento grubunu toplayarak Ermenistan'ın dış politikası, reformlar gündemi ve ortak değerlerin tespiti konularını ele almıştır.

2. Dağlık Karabağ Çatışması

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali, 30 yıla yakın bir süre geçmiş olmasına rağmen, devam etmektedir. Hala barışçıl bir çözüm bekleyen, Ermenistan bakımından oldubittiye getirilerek dondurulmuş, Azerbaycan bakımından hala sıcak, taze ve kanayan bir yara olan bu sorun, Paşinyan yönetiminin en büyük sıkıntısı ve muhalefetin Paşinyan'a karşı temel kozu olmaya devam etmektedir. Ermenistan, işgali kalıcılaştırabilmek için propaganda olanaklarını ustaca kullanagelmektedir. Bu amaçla, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 13 üyeli AGİT Minsk Grubu'nun yürütme yetkilerinin Ermenistan'ın tarihsel ve geleneksel müttefikleri olan üç büyük güce devredilmesini sağlamayı başarmıştır.

“Dağlık Karabağ sorunu” söylemi bile, sadece Azerbaycan Cumhuriyeti içindeki Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin işgalini ifade ettiği için, azımsatıcı, yanıltıcı bir tanımlamadır. Fiiliyatta, Ermenistan, yaklaşık bir milyon Azerbaycan Türkünü göçe zorlanmak suretiyle bölgeden tahliye etmiş,

bu bölgeye, bitişik bölgelere, hatta güneyde İran'a doğru genişleyerek, Azerbaycan topraklarının neredeyse %20'sini işgal etmiştir.

Ermenistan'ın güdümünde, sanki bağımsız, egemen bir varlıkmiş gibi, Dağlık Karabağ'da, 31 Mart'ta gerçekleştirilen "cumhurbaşkanlığı ve meclis" seçimleri doğal olarak uluslararası camiada tanınmamış ve hatta kınanmıştır. Bununla beraber dikkat çeken ve ikiyüzlülük olarak nitelendirilebilecek husus, Ermenistan'ı cezalandırmaya yönelik hiçbir yaptırıma girilmediğidir. Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Bölgesi Azerbaycan Toplumları Başkanı'nın, işgal edilen Azerbaycan topraklarında Ermenistan tarafından oluşturulan yasadışı rejime Kongre üyeleri Frank Pallone, Jackie Speier, Gus Bilirakis and Adam Schiff tarafından "tebrik mektubu" gönderilmesini kınadığını da belirtmek gerekir.²⁷ Öte yandan Almanya, Dağlık Karabağ rejiminin diplomatik temsilcisi olduğunu iddia eden bir sahtekâr hakkında yasal işlem başlatmıştır.²⁸ Bu bağlamda, İtalya, Azerbaycan ile ortak bir deklarasyonda egemenlik, toprak bütünlüğü ve ulusal sınırların dokunulmazlığı ilkelerine dayalı olarak Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözümüne desteğini teyit etmiştir.²⁹

21 Nisan tarihinde AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları, Azerbaycan ile Ermenistan Dışişleri Bakanlarını Dağlık Karabağ ihtilafı konusunda bir başka görüşme için video konferansında bir araya getirmiştir. Müzakerelerden sonra aşağıdaki ortak açıklama duyurulmuştur:

"Ermenistan Dışişleri Bakanı, Azerbaycan Dışişleri Bakanı ile AGİT Eşbaşkanları (Rusya, Fransa ve ABD) Mart ortasından bu yana, 21 Nisan dâhil olmak üzere, düzenli müzakereler yürütmüşlerdir, AGİT Dönem Başkanı'nın Özel Temsilcisi de müzakerelere katılmıştır.

Müzakereler sırasında katılımcılar küresel sağlık krizinin bölgeye olan etkisini ve sahadaki gelişmeleri tartışmışlardır. Ayrıca, 30 Ocak 2020'de Cenevre'de yapılan ortak bildiri doğrultusunda Dağlık Karabağ barış süreci içerisinde yeni adımlara değinmişlerdir.

27 "Head of Azerbaijani community of Nagorno-Karabakh sends letter of protest to US congressmen," *The Middle East North Africa Financial Network*, 23 Nisan 2020, <https://menafn.com/1100071999/Head-of-Azerbaijani-community-of-Nagorno-Karabakh-sends-letterof-protest-to-US-congressmen>.

28 "Urgent: Germany banned activities of 'NKR representation' (Editorial)," *Azeri Daily*, 22 Mayıs 2020, <http://azeridaily.com/reality/56136>.

29 "Almost an ally: Italy's new approach to Azerbaijan and the Nagorno-Karabakh conflict," *European Council of Foreign Relations*, 16 Nisan 2020, https://www.ecfr.eu/article/commentary_almost_an_ally_italys_new_approach_to_azerbaijan_and_the_nagorno.

Öncesinden geliştirilen insani tedbirlerin uygulanmasının COVID-19 salgınının yarattığı olağandışı durum sebebiyle ertelendiği teyit edilmiştir. Cenevre’de bakanlar arasında yüz yüze görüşmelerde varılan anlaşmalar ve Eşbaşkanların bölgeye ziyareti de ayrıca ertelenmiştir. Ancak, yukarıda bahsedilen faaliyetlerin hazırlığı için gerekli çalışmalar devam etmektedir.

Eşbaşkanlar ateşkesi koşulsuz şekilde sürdürme gerekliliğini ve mevcut halde kışkırtıcı eylemlerden sakınmanın gerekliliğini vurgulamışlar, tarafları gerilimi azaltmaya yönelik daha fazla adım atmaya çağırılmışlardır. Ayrıca AGİT Dönem Başkanın Özel Temsilcisi’nin mevcut koşullarda devam eden çalışmalarını övmüşler, gelişmeleri izlemeye mümkün olan en kısa sürede devam edilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır.

Siyasi sınırlara bakılmaksızın, şu anda tüm insanların karşı karşıya olduğu muazzam zorluklar göz önünde bulundurulduğunda, ki bu her insan hayatının değerini keskin bir şekilde hatırlatma işlevi görmektedir, Dışişleri Bakanları ve Eşbaşkanlar küresel salgınla mücadele etme kararlılığının barış sürecine yaratıcı ve yapıcı bir ivme kazandıracığını umduklarını ifade etmişlerdir. Eşbaşkanlar, BM Genel Sekreteri’nin mevcut sağlık krizi sırasında ateşkes ile ilgili 23 Mart bildirisine ve Eşbaşkanlar’ın 19 Mart açıklamalarına dikkat çekmişlerdir.

Dışişleri Bakanları ve Eşbaşkanlar yakın temas halinde kalmak ve en kısa sürede yüz yüze görüşmelere devam etme konularında anlaşmaya varmışlardır.³⁰

Duyurunun üstünkörü incelemesi bile, sayısız istişarelerden sonra, işgale ve çatışmaya herhangi bir çözümün sağlanamadığını ve her zamanki gibi, bir kez daha işgalin devamına karşı çaresiz kaldığını göstermektedir.

Rusya Dışişleri Bakanı, muhtemelen çıkmazdan kurtulmak ve karamsarlığı aşarak bir çıkış yolu göstermek düşüncesi ile 21 Nisan tarihinde Moskova’daki Gorchakov Kamu Diplomasisi Destek Vakfı’nda bir açık oturumda konuşmuştur. Karabağ sorununun çözümüne ilişkin önerilerin bir yıl önce Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları’nın Moskova’da yapılan toplantısında ele alındığını, taslak belgelerin

30 “Joint Statement by the Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan and the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group,” *AGİT*, 21 Nisan 2020, <https://www.osce.org/minsk-group/450508>.

tartışıldığını, halen aktif olarak görüşülmekte olan bu belgelerin imzalamasının BM Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanmasında kayda değer bir adım teşkil edeceğini belirtmiştir.

Lavrov, alınan kararların bilinen belgeler olduğunu belirtmiş, kararların çatışmanın yoğun olduğu bir dönemde kabul edildiğini, her şeyden önce, çatışmaların biran önce, tamamen durdurulmasını ve görüşmelere başlanmasını öngördüğünü ifade etmiştir. “Evet, bu kararlarda Azerbaycan Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğü teyit edilmiştir, ancak savaşın durdurulması ve görüşmelere devam etme talebini de içermektedir.”³¹ demiştir.

Lavrov, Madrid Prensipleri’nin yanı sıra Rusya Federasyonu’nun 2010-2011 yıllarında hazırladığı Kazan Belgesi olarak adlandırılan belgelerin de bulunduğunu hatırlatmıştır. Rus Bakan, bu belgelerin “*ilk aşamada daha acil sorunların çözümü, Dağlık Karabağ çevresindeki bazı bölgelerin kurtarılması, ulaşımda, ekonomide ve diğer bağlantılarda engellerin kaldırıldığı adım adım yaklaşıma dayalı bir çözüme ulaşmak anlamına geldiğini*”³² açıklamıştır. Ayrıca, “çözüm konusunun müzakere sürecinde mevcut format çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini”³³ sözlerine eklemiştir.

Lavrov’un görüşülen belgelerde bulunduğunu ifade ettiği “aşamalı yaklaşım” “bölgelerin kurtarılması” ve müzakerelerin “mevcut format” ile devam etmesi yaklaşımı, bir başka deyişle, toptan çözüme gidilmemesi, Dağlık Karabağ’ı çevreleyen yedi rayonun kurtarılması ve görüşmelerde Dağlık Karabağ’dan temsilin olmaması, Ermeni kamuoyunda infial yaratmış, yönetimi zor durumda bırakmıştır. Ermenistan Dışişleri Bakanı bir açıklamada aşamalı çözüm fikrini reddetmiş ve Ermenistan’ın işgal edilmiş Azerbaycan topraklarının kurtarılması konusunda hiçbir tavizde bulunmayı düşünmediğini belirtmiştir. Kabul edilmiş hiçbir belge bulunmadığını vurgulayan Ermenistan Başbakanı ise “Bizler sahip olduğumuz yetkiler dâhilinde müzakere ediyoruz ve görüşmeleri sürdürürken ne içeridekilerden ne de dıştakilerden korkmayacağız. Karabağ meselesi ile ilgili çok önemli bir çözüm vardır: Her şeye karar verilinceye kadar hiçbir şeye karar verilmez.”³⁴ açıklamasını yapmıştır.

31 “Sergey Lavrov spoke to members of the Gorchakov Club,” *The Alexander Gorchakov Public Diplomacy Fund*, 21 Nisan 2020, <https://gorchakovfund.ru/en/news/view/sergey-lavrov-spoke-to-members-of-the-gorchakov-club/>.

32 Sergey Lavrov spoke to members of the Gorchakov Club,” *The Alexander Gorchakov Public Diplomacy Fund*.

33 Sergey Lavrov spoke to members of the Gorchakov Club,” *The Alexander Gorchakov Public Diplomacy Fund*.

34 “Armenia negotiates over what it considers necessary: Armenia’s PM on talks over Karabakh conflict,” *Aysor*, 6 Mayıs 2020, <https://www.aysor.am/en/news/2020/05/06/pashinyan-karabakh/1693054>.

Diğer taraftan, 13 Mayıs'ta Bağımsız Devletler Topluluğu görüşmesinde konuşan Ermeni Dışişleri Bakanı Azerbaycanlı mevkidaşına, Karabağ ihtilafının çözümünün uzlaşma ilkesine dayanması gerektiğini belirtmiştir.³⁵ Azerbaycan Dışişleri Bakanı da kendisine,

“Ermenistan liderliğinin son açıklamaları göstermektedir ki Ermenistan tarafı çatışmanın barışçıl çözümü sürecinin yürürlüğe girmesine mani olmak için elinden geleni yapmaktadır ve böylece bölgesel istikrar ve güvenlik için yeni tehditler yaratmaktadır... müzakereler sonsuza kadar devam edemez ve güç kullanımının bir sonucu olarak meydana gelen durumun devam etmesine ve sürdürülmesine hizmet etmemelidir”³⁶

açıklamasında bulunarak cevap vermiştir.

Başbakan Paşinyan, 19 Haziran tarihinde başkanlık ettiği ve Ermenistan ile Karabağ'ın üst düzey güvenlik sorumlularının katıldığı bir toplantıda Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nı alışılmadık derecede sert ifadeler ile eleştirmiştir. Paşinyan Azerbaycan'ın, ihtilafın “bütün” taraflarını memnun edecek bir anlaşma yapma çağrısına cevap vermek yerine, maksimalist taleplere bağlı kaldığını iddia etmiştir.³⁷

AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları, 30 Haziran'da Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları arasında yapılan görüşmenin ardından bir açıklama yapmışlardır. Sahadaki göreceli istikrara övgüde bulunmuşlar ve çatışmayı tırmandırmaktan kaçınmak için tarafların sahip oldukları doğrudan iletişim hatlarını kullanmaya devam etmelerinden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir. İhtilafın askeri bir çözümünün olmadığını tekrarlamışlardır. Eşbaşkanlar ve bakanlar, Temmuz ayında bir ortak video konferansı düzenlemek ve en kısa sürede yüz yüze görüşmek konusunda anlaşmışlardır.³⁸

Azerbaycan televizyonuna 7 Temmuz'da verdiği bir röportajda, Azerbaycan Cumhurbaşkanı, eş başkanları sonuçsuz çabalarından dolayı eleştirmiş,

35 “The session of the Council of Foreign Ministers of the Commonwealth of Independent States was held in the video-conference format,” *Ermenistan Dışişleri Bakanlığı*, 12 Mayıs 2020, https://www.mfa.am/en/press-releases/2020/05/12/CIS_Council_of_FMs/10263.

36 “No:103/20, Speech by the Mr. Elmar Mammadyarov, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan at the meeting of the Council of Foreign Ministers of the CIS through videoconferencing on May 12, 2020,” *Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı*, 12 Mayıs 2020, <https://mfa.gov.az/en/news/6672/n>.

37 “Armenian, Azeri FMs Trade Accusations In Fresh Talks,” *Azatutyun*, 30 Haziran 2020, <https://www.azatutyun.am/a/30699152.html>.

38 “Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group,” *AGİT*, 30 Haziran 2020, <https://www.osce.org/minsk-group/455866>.

müzakere etmek için müzakere etmeyeceğini söylemiş ve formatlarında herhangi bir değişiklik olmaksızın sonuç alıcı müzakereler yapılmasını istemiştir.³⁹

12 Temmuz tarihinde Azerbaycan sınırındaki Tovuz bölgesindeki çatışmalar patlak vermiş, her iki taraf kayıplar vermiş ve karşı tarafı çatışmayı başlatmakla suçlamıştır. Minsk Grubu Eşbaşkanları tarafları ateşkese ve en kısa sürede sonuç alıcı görüşmelere devam etmeye çağırmıştır. 16 Temmuz'a kadar düzensiz atışlar devam etmiştir. Ermenistan'ın üyesi olduğu Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü 13 Temmuz için bir toplantı planlamış, ancak bu daha sonra ertelenmiştir. Rusya, Minsk Grubu üyelerine kışkırtıcı açıklamalar yapmaktan kaçınmaları çağrısında bulunmuştur.

AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları daha sonra 12-13 Temmuz tarihinde Ermenistan-Azerbaycan sınırında patlak veren silahlı çatışma konusunda aşağıdaki beyanatta bulunmuşlardır:

“Ermenistan ve Azerbaycan Savunma Bakanlıklarının yanı sıra diğer kaynakların raporlarına göre, 12-13 Temmuz tarihinde Ermenistan-Azerbaycan sınırında ateşkesin ciddi bir ihlali meydana gelmiştir, can kayıplarına sebep olmuştur. Her iki kuvvet tarafından da farklı kalibrelerde topların kullanıldığı raporlanmıştır.

Eş-Başkanlar ve AGİT Dönem Başkanı Özel Temsilcisi Andrzej Kasprzyk can kaybindan üzüntü duymakta, ölen ve yaralananların ailelerine başsağlığı dilemektedirler. Eşbaşkanlar ve AGİT Dönem Başkanı Özel Temsilcisi olayın başlangıcından bu yana Ermeni ve Azerbaycanlı yetkililerle doğrudan temas halinde olmuşlardır.

Taraflar birbirlerini çatışmayı başlatmakla suçlamışlardır. Minsk Grubu Eşbaşkanları son ateşkes ihlallerini kınamaktadırlar ve taraflara gerilimin daha fazla tırmanmasını engellemek için, ellerinde bulunan doğrudan iletişim hatlarını kullanmak dahil olmak üzere, bütün gerekli tedbirleri almaya çalışmaktadırlar.

Minsk Grubu Eşbaşkanları ayrıca taraflara en kısa sürede esasa yönelik müzakerelere devam etmeleri çağrısında bulunmakta, koşullar müsaade eder etmez AGİT gözlemcilerinin bölgeye dönmelerinin önemine vurgu yapmaktadırlar.⁴⁰”

39 “Aliyev Slams Karabakh Peace Process Mediators,” *MassisPost*, 7 Temmuz 2020, <https://massispost.com/2020/07/aliyev-slams-karabakh-peace-process-mediators/>.

40 “Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group,” *AGİT*, 13 Temmuz 2020, <https://www.osce.org/minsk-group/457225>.

12-13 Temmuz çatışmaları, Dağlık Karabağ sınırına uzak bir noktada, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattına 15 kilometrelik bir mesafede, Ermenistan'ın askeri tahkimata girişmesi ve Azerbaycan'ın bunu tehdit olarak algılaması üzerine çıktığı cihetle, Dağlık Karabağ çatışmasının önüne geçmiştir. Diğer taraftan, Nisan 2016'da Dağlık Karabağ sınırında meydana gelen ve "dört gün savaşı" olarak adlandırılan çatışmadan sonraki ilk ve 26 yıllık bir ateşkes anlaşmasından sonraki en yoğun çatışmadır. Sahra topraklarının, havanların, insansız savaş uçaklarının kullanıldığı bu çatışmanın Dağlık Karabağ sorununa hala barışçı bir çözüm getirilememiş olmasıyla yakından bağlantılı olduğu da kuşku götürmemektedir. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov da bu bağlantıya açıkça işaret etmiştir. Lavrov, 21 Ağustos'ta basına verdiği bir mülakatta, "birçok sebebin yanı sıra, hala çözümlenememiş olan Dağlık Karabağ çatışmasının Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki son sınır çatışmasının temel sebebinin⁴¹" oluşturduğunu söylemiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı 21 Temmuz'da bir Fransız televizyonuna verdiği mülakatta, çatışma Dağlık Karabağ sınırında olmamasına rağmen, Minsk Grubu eş-başkanlarının yardımı ile ateşkesin sağlanabildiğini teşekkürleriyle ifade etmiştir. Mülakatta Bakana şöyle bir soru yöneltilmiştir: "*Minsk Grubu eş-başkanlarından bahsettiniz ancak bir işe yaramadılar. Bütün bu görüşmeler bir sonuç vermedi. Neden bu müzakere formatını sürdürmek yerine başka bir şey yapılmıyor? Bugüne kadar bir işe yaramayan bir şeye neden devam ediliyor?*" Ermenistan Bakanı grubun bir işe yaramadığı görüşüne katılmadığını vurgulamış ve eş-başkanların çalışmalarına övgüler yağdırmıştır.⁴²

Başbakan Paşinyan da 14 Ağustos'ta katıldığı BBC *Hard Talk* programında Dağlık Karabağ konusunda soru ve eleştirilere muhatap olmuştur. Paşinyan kendisine yöneltilen; "*Son çatışmayı Azerbaycan'ın başlattığını söylediniz. Azerbaycan aksini söylüyor. Ancak açık olan bir şey var. Geçmişte durumu gerginleştiren birçok tahrik edici adım attınız. Örneğin geçen Ağustos'ta "Dağlık Karabağ'daki devlet Ermenistan'dır dediniz. Bu Azerbaycan'a yönelik açık bir tahrikti."* Şeklindeki soruya bir yanıt verememiş, Dağlık Karabağ'da Ermenilerin binlerce yıldır yaşamakta olduğunu iddia etmiştir.

41 "Foreign Minister Sergey Lavrov's interview with Trud newspaper, published on August 21, 2020," *Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı*, 21 Ağustos 2020, https://www.mid.ru/en/diverse/-/asset_publisher/zwl2FuDbhJx9/content/interv-u-ministra-inostrannyh-del-rossii-s-v-lavrova-gazete-trud-opublikovannoe-21-avgusta-2020-goda?

42 "Interview of Zohrab Mnatsakanyan, Minister of Foreign Affairs of Armenia, to France 24," *Ermenistan Dışişleri Bakanlığı*, 21 Temmuz 2020, https://www.mfa.am/en/interviews-articles-and-comments/2020/07/21/fm_france_24/10391.

Paşinyan'a yöneltilen bir diğer soru "*Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun çatışmaya ilişkin olarak aldığı, Ermeni silahlı kuvvetlerinin işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından koşulsuz olarak geri çekilmesini talep eden kararlarını ihlal ediyorsunuz. Uluslararası hukuka göre askerleriniz işgalde bulunuyor ve siz de gidip bu topraklar bizim diyorsunuz. Açıkça, burada barış sağlamıyorsunuz.*" şeklinde olmuştur. Paşinyan buna da bir yanıt verememiş, geçmişte Azerbaycanlıların Ermenilere etnik temizlik uyguladığı iddialarını öne sürmüştür.

Daha sonraki soru Ermenistan'dan Dağlık Karabağ'a yol inşaatı hakkında olmuştur: "*Hükümetiniz Ermenistan'dan Dağlık Karabağ'a bir yol inşa etmektedir. Bu yol Azerbaycan topraklarından geçmektedir. Brüksel'de Kafkas işleri uzmanı AB parlamenterleri bu projeyi inceledi ve uluslararası hukuku ihlal ettiği tespitinde bulundu. Bu parlamenterlere göre, bu proje Dağlık Karabağ'ın yasa dışı işgaline güç verecektir. Bu yol inşaatını durduracak mısınız?*" şeklindeki soruya Paşinyan yanıt bulamamış, yol inşaatının Ermenistan Hükümeti tarafından üstlenmediğini beyan etmekle yetinmiştir.⁴³

Sonuç olarak, son sıcak çatışmanın dahi Ermenistan'ın işgalci ve tahrik edici politikalarından vazgeçmesi yönünde uyarıcı bir etki yaratmadığını, Minsk Grubu eş başkanlarının çözüme yönelik etkili bir adım atmaktan uzak olduklarını, dolayısıyla Ermenistan'ın tutumunu sürdürmesine cesaret verdiklerini, Minsk Grubu üyelerinden tek başına Türkiye'nin radikal bir çözüm iradesi gösterdiğini söylemek mümkündür.

3. Ermenistan'ın Dış İlişkileri

Dönem içinde etkisini sürdüren COVID-19 salgını Ermenistan'ın dış temaslarını da ister istemez sınırlamış ve durgun geçecek bir dönem beklentisi yaratmıştır. Böyle bir ortamda yasa dışı işgalini güçlendirebilecek adımlar atabileceği izlenimini de vermiştir. Azerbaycan sınırında yeni bir tahkimata kalkışması sonucu ciddi bir çatışmaya yol açmış, arzu etmediği şekilde uluslararası camianın dikkatini tekrar üzerine çekmiştir.

Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın Holokost anma törenlerine katılmak üzere gittiği İsrail'de soykırım iddiaları ile Holokost'u özdeşleştirme çabalarına istediği desteği bulamadığı ve basında bu durumu eleştiren bir beyanda

43 BBC Hard Talk, "Nikol Pashinyan - Prime Minister of Armenia," *Youtube*, 14 Ağustos 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=d-mzKtQbwbM>.

bulunduğu hatırlanacaktır. Bu beyana karşı *Israel Hayom* gazetesinde, İsraili bir gazeteciden sert bir yorum yer almıştır. Yorumdan bazı alıntılar şu şekildedir:

“Eski Ermeni yetkililer, Garegin Njdeh takma adıyla Alman faşistlerine hizmet eden faşist cellat ve hain Garegin TerHarutyunyan’ın onuruna Erivan’ın merkezinde bir anıt dikti. Ne yazık ki, yeni Ermenistan hükümeti bu anıtı kaldırmadı. [...] Biz İsraililer, Yahudi karşıtı ve açıkça Nazi suç ortağı olan Njdeh’i anmak için Erivan’da üç yıl önce dikilen anıta nasıl tepki verebiliriz? [...]Artık gizli bir sır değildir ki faşizm ideolojisi, Nazi Almanya’sı ile yakinen birlikte çalışan Ermeni faşistleri ve Nazilerin yüceltilmesi Ermenistan’da devlet düzeyinde teşvik ediliyor. [...] Gerçekten, Ermenilerin faşist Njdeh’den başka anacak kahramanları yok mu? 44”

Çok yerinde olan bu soru övgü uyandırmayacak benzer başka gerçekleri de yansıtmaktadır. Erivan’ın merkezinde terörist ve katil oldukları bilinen başka kahraman anıtlarının bulunduğunu da kaydetmek gerekir.

Nisan ayında Rusya ile gaz fiyatlarından kaynaklanan açık bir görüş ayrılığı görülmüştür. Gazprom, Ermenistan için toptan satış fiyatını bin metreküp başına 150 dolardan 165 dolara çıkarmış⁴⁵, ki bu da Ermeni hane halkına 285 dolar olarak yansımıştır.⁴⁶ Petrol ve gaz fiyatları küresel olarak düşerken ve Avrupa’ya ihraç edilen gaz fiyatının 60 dolara kadar düşmesiyle, Ermenistan hükümetinin Rusya’nın Gazprom’una gönderdiği bir mektupta resmi olarak fiyat indirimi talep ettiği bildirilmiştir. Ayrıca Başbakan Paşinyan, büyük ölçüde Rus gazına bağımlı olan Belarus’u da bu çağrıya dâhil etmeye ve güç birliği oluşturmaya çalışmıştır. Bir telefon görüşmesinin ardından Paşinyan ve Belarus Cumhurbaşkanı, ülkeleri için belirlenen mevcut gaz fiyatlarının şişirilmiş olduğu konusunda fikir birliğine varmışlardır. Paşinyan, 6 Nisan’da yaptığı telefon görüşmesinde konuyu Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’e iletmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı konuyu ele almış ve bu şikâyetleri reddetmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Rusya ile müttefik olan iki eski Sovyet devletinin Gazprom tarafından ayrıcalıklı muamele görme hakkına sahip olduğunu kabul ederken, bu ülkelerin sözleşmeden doğan

44 Arye Gut, “Glorifying fascism disrespects the memory of the Holocaust,” *Israel Hayom*, 16 Mayıs 2020, <https://www.israelhayom.com/opinions/glorifying-fascism-disrespects-the-memory-of-the-holocaust/>.

45 “Moscow Dismisses Complaints about Russian Gas Price for Armenia,” *Azatutyun*, 22 Nisan 2020, <https://www.azatutyun.am/a/30570510.html>.

46 Arshaluys Mgdesyanyan, “Armenia and Russia Argue Over Gas Deal,” *IWPR*, 26 Mayıs 2020, <https://iwpr.net/global-voices/armenia-and-russia-argue-over-gas-deal>.

yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Rus Bakan, Rusya'nın Ermenistan için gaz fiyatına karar verirken müttefik ilişkilerini dikkate almaya devam edeceğine söz vermiş, ancak Ermenistan'ın da Rus-Ermeni ittifakına olan bağlılığını, Rusya Demiryolları (RZD) tarafından yönetilen Ermenistan demiryolu ağı başta olmak üzere, büyük Rus şirketlerine karşı başlatılan “uygunsuz” cezai takibatları bırakarak göstermesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷

Rusya Dışişleri Bakanı'nın Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili kamuoyuna yaptığı açıklamalar da Ermeni yetkilileri zor durumda bırakmıştır. Alışılmadık bir şekilde, Dışişleri Bakanı ve ardından Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, Rusya Dışişleri Bakanı'nın “iddialarını” açıkça reddetmek zorunda kalmıştır.

Rusya ile ilişkilerin düzeyine ilişkin spekülasyonlar, İkinci Dünya Savaşı zaferinin 75. Yıl dönümünde Rusya Devlet Başkanı Putin'in bu vesileyle yaptığı telefon kutlamalarında Ermenistan'ı ihmal ettiği, ne Ermenistan başbakanını ne de Ermenistan cumhurbaşkanını aradığı basına yansıdığında yeniden gündeme gelmiştir. Ardından, Paşinyan'ın 24 Haziran'da törenlere katılma ziyaretinin iptali gelmiştir. Ermenistan tarafından iptal nedeni olarak COVID-19 salgını gösterilmiştir.⁴⁸ Ermenistan-Rusya ilişkilerinde kriz olmadığını açıklamak ise Ermenistan Dışişleri Bakanı Mnatsakanyan'a düşmüştür. Mnatsakanyan, “*Ermenistan-Rusya ilişkileri köklü bir krize dayanmamaktadır, stratejik müttefik bir ortaklığa dayanmaktadır. Bu, her alanda bir bütün halinde işbirliğimizin temelidir. Bu ilişkilerde sorun olup olmadığına gelince cevap şu şekildedir: Sorunumuz yoksa ilişkimiz de yok. Pek çok sorunumuz var ama köklü bir sorunumuz veya krizimiz yok.*” diye ifade etmiştir.⁴⁹

25 Mayıs'ta Ermenistan Dışişleri Bakanlığı dış politikanın öncelikleri hakkında Başbakan için bir rapor hazırlamıştır.⁵⁰ Başlıca konular arasında Dağlık Karabağ barış süreci, “Ermeni Soykırımı”nın uluslararası tanınması ve kınanması, insanlığa karşı suçların önlenmesi, insan haklarının

47 “Moscow Dismisses Complaints about Russian Gas Price for Armenia,” *Azatutyun*, 22 Nisan 2020, <https://www.azatutyun.am/a/30570510.html>.

48 Siranush Ghazanchyan, “Pashinyan tells Putin he won't be able to attend Victory Parade on June 24,” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 19 Haziran 2020, <https://en.armradio.am/2020/06/19/pashinyan-tells-putin-hewont-be-able-to-attend-victory-parade-on-june-24/>.

49 “Zohrab Mnatsakanyan: There is no crisis in Armenia-Russia relations,” *Media Max*, 11 Haziran 2020, <https://mediamax.am/en/news/foreignpolicy/38100/>.

50 “Foreign Affairs Ministry submits annual performance report,” *Ermenistan Başbakanlık Ofisi*, 25 Mayıs 2020, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2020/05/25/NikolPashinyan-meeting/>.

korunmasının teşviki, ikili ve çok taraflı platformlarda işbirliğinin geliştirilmesi, Gürcistan, ABD, AB, Fransa ve Almanya dâhil Avrupa kıtası, İran ve farklı bölgelerdeki diğer ülkeler ile ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan adımlar olmuştur. Ermenistan-Yunanistan-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi işbirliğinin üçlü formatının oluşturulması özellikle vurgulanmıştır.

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile 28 Nisan'da yaptığı telefon görüşmesine dikkat çeken Paşinyan, "Ülkelerimiz arasındaki ilişkiler çok iyi. Dinamik olarak geliyor." demiştir. Ermenistan hükümeti, Ermenistan'ı İran'a bağlayan üçüncü bir enerji nakil hattının inşaatının yılsonuna kadar tamamlanacağını ummaktadır. Yüksek gerilim hattının, Erivan'dan İran sınırına kadar yaklaşık 280 kilometreye kadar uzanacağı belirtilmiştir.⁵¹

Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü'nün 14 Nisan'da düzenlediği basın toplantısında Çin'in Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusundaki tutumuna ilişkin açıklaması, Çin'in bölgeye olan ilgisinin bir göstergesi olmuştur.⁵²

Beyrut'ta 4 Ağustos'ta meydana gelen patlama özellikle Lübnan'daki Ermeni diasporasını da etkilemiştir. Duruma bigâne kalmadığını göstermek bakımından Ermenistan hızla yardım girişimlerini duyurmuştur. Maddi yardım olanakları sınırlı olduğundan, hem gündemde kalmak, hem de bu felaketten siyasi pay çıkartmak, Dağlık Karabağ'ın demografik yapısını daha da değiştirmek üzere, Lübnan Ermenilerine Dağlık Karabağ'da yerleşmeleri için toprak ve ev desteği verme vadinde bulunmuşlardır. Yardımın sadece Ermeni'leri kapsaması Lübnan kamuoyunda eleştirilere yol açınca, Lübnan'a giden Ermenistan Diaspora İşleri Yüksek Komiseri, sadece Ermenilerin değil, "Hristiyan Araplardan, Asurilerden, Ermenistan için ulusal güvenlik tehlikesi oluşturmayan ve Ermenistan'a kolaylıkla entegre edilebilen milliyetler" in de alınabileceğini söylemiştir. Komiserin bu açıklaması dünya çapında Ermeni çevrelerinde büyük tartışma yaratmış ve şiddetle eleştirilmiştir. Amerika'dan transfer Yüksek Komiser'in, kendisi de Ermeni olmakla beraber, Ermenistan'ın tarihi genlerinde bulunan, iliklerine işlemiş ırkçı ve dinci yapısının bilincinde olmadığı bu olayla görülmüştür.

Belarus'ta 9 Ağustos'ta yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri ardından başlayan protesto gösterileri Ermenistan'da, gerek yönetim gerek kamuoyu tarafından

51 "Armenia Hopes To Complete Energy Project With Iran In 2020," *Azatutyun*, 7 Mayıs 2020, <https://www.azatutyun.am/a/30599554.html>.

52 "Foreign Ministry Spokesperson Zhao Lijian's Regular Press Conference on April 14, 2020," *Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, 14 Nisan 2020, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/t1769716.shtml.

yakından izlenmekte, Ermenistan'ın 2018 “kadife devrimi” ile çağrışımlar yapılmaktadır. Bu ilişkilendirme Dış İlişkiler Avrupa Konseyi eşbaşkanı Carl Bildt tarafından da yapılmış, Belarus'un geleceği için “Ermenistan modeli”nin düşünülebileceğini söylemiştir. Bunu, demokratik bir dönüşüm, Rusya ile güvenlik bağları, Avrasya ekonomik Birliği üyeliği, AB ile doğu ortaklığı bağı olarak tanımlamıştır.

Başbakan Paşinyan, BBC *Hard Talk* programında Ermenistan'ın Rusya, AB, ABD ve İran ile iyi düzeyde ilişkileri olduğunu vurgulayarak dış ilişkilerini şöyle özetlemiştir: “Rusya güvenlik alanında Ermenistan'ın stratejik ortağıdır. Bir ekonomik birlik olan Avrasya Ekonomik Birliğinin üyesiyiz. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği ile kapsamlı ve geliştirilmiş ortaklık anlaşmamız var. Avrupa Birliği reform gündemimizin uygulanmasındaki temel ortağımızdır. NATO ile etkili bir işbirliği içindeyiz. Afganistan, Lübnan, Kosova, Mali barış gücü kuvvetlerine katılıyoruz. ABD ile de etkili askeri işbirliğimiz bulunmaktadır.”

15 Ağustos'ta Ermenistan Dışişleri Bakanının Yunanistan ve GKRY'li mevkidaşlarıyla telefon görüşmesi yaptığı basında yer almıştır. Oluşturdukları üçlü formatın gereğini yerine getirecek biçimde, Ege ve Doğu Akdeniz'de “Türkiyenin tahrik ettiği eylemlerden dolayı” ağırlaşan durumu ve son gelişmeleri ele almışlar ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Ermenistan'ın Yunanistan'a ve GKRY'ye koşulsuz desteğini vadedmiştir.

4. Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Dönem içinde Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Ermenistan'ın Yunanistan ve Güney Kıbrıs Yönetimi ile oluşturduğu Türkiye karşıtı cephede aktif ve saldırgan biçimde yer alması, Türkiye'nin de Ermenistan'a karşı Azerbaycan'a verdiği güçlü destek ile kötünün de ötesinde bir görünüm kazanmıştır.

ABD Kongresinde alınan kararlar ve kamuoyunda yankı bulan Türkiye karşıtı propaganda ABD'deki Ermeni örgütlerini cesaretlendirmiş ve daha fütursuz hareke teşvik etmiştir. Bu bir örgütlenmelerden biri olan Amerika Ermeni Milli Komitesi (ANCA) da, Azerbaycan'ın tarihi Şuşa şehrinin işgal yıldönümü olan “Shuhi Kurtuluş Günü”nde bu amaçla bir mesaj verecek kadar cüretkâr davranmıştır.⁵³

53 “ANCA-Eastern Region Celebrates 28th Anniversary of the Liberation of Shushi,” *Armenian Weekly*, 12 Mayıs 2020, <https://armenianweekly.com/2020/05/12/anca-eastern-region-celebrates-28th-anniversary-of-the-liberation-of-shushi/>.

Böyle bir ortam içinde, Los Angeles Başkonsolosunu katleden Ermeni terörist Sasunyan'ın şartlı tahliye kararının sonucu merakla izlenen bir konu olmuştur. Kaliforniya Valisi, 26 Mayıs'ta şartlı tahliye kurulunun kararını reddetmiş, Türk Dışişleri Bakanlığı da bu kararı şu açıklamayla memnuniyetle karşılamıştır:

“Los Angeles Başkonsolosumuz Kemal Arıkan'ın 28 Ocak 1982 tarihinde şehit olduğu terör saldırısını Hampig Sasunyan ve Krikor Saliba, Ermeni terör örgütü adına düzenlemiş, yakalanan Hampig Sasunyan yargılanmış ve afsız ömür boyu hapis cezasına çaptırılmıştır. Firar eden diğer terörist Krikor Saliba'nın ise 1982 yılında Lübnan iç savaşında öldüğü iddia edilmiştir.

Terörist Sasunyan, ABD yasalarını zorlamak niyetiyle, şartlı salıverilme hakkından yararlanmak üzere 2019 yılında bir kez daha başvuru yapmıştır. 27 Aralık 2019 tarihinde görülen şartlı tahliye duruşmasında, Sasunyan'ın şartlı tahliyeye uygunluğuna karar verilmiştir.

Bu kararın uygulanmaması yönündeki beklentimiz, gerekçeleriyle birlikte ilgili ABD makamlarının dikkatine getirilmiştir. Kaliforniya Valiliği, 26 Mayıs 2020 tarihli nihai kararında şartlı tahliye talebinin uygunluğu kararını reddetmiştir.

Terörist Sasunyan'ın alçakça işlediği ve mahkûmiyeti süresince hiçbir pişmanlık emaresi sergilemediği bu cinayet hastalıklı ve çarpık bir ideolojinin korkunç boyutlarını ortaya koyan bir suç olarak asla unutulmayacaktır.

Dünyadaki nefret söyleminin ve aşırıcılığın vardığı son nokta olan terörün cezasız kalmayacağını bir kez daha gösteren bu karar memnuniyetle karşılanmıştır.

Bu vesileyle şehit diplomatımız Kemal Arıkan'ı ve terör kurbanı tüm şehitlerimizi bir kez daha saygı ve rahmetle anıyoruz.⁵⁴”

Merakla izlenen bir diğer konu, ABD Başkanlarının 24 Nisan Ermenileri Anma Günü'nde mutadan yaptıkları açıklama olmuştur. Başkan Trump bu yıl şu açıklamayı yapmıştır:

54 “No: 107, 27 Mayıs 2020, Los Angeles Başkonsolosumuz Kemal Arıkan'ın Şehit Olduğu Terör Saldırısından Hükümlü Terörist Hampig Sasunyan'ın Şartlı Tahliye Talebinin Reddedilmesi Hk.,” Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 27 Mayıs 2020, http://www.mfa.gov.tr/no_-107_-kemal-arikan-in-sehit-oldugu-teror-saldirisi-hukumusunun-karari-hk.tr.mfa.

“Bugün, küresel toplum gibi biz de 20. yüzyılın en kötü kitlesel mezalimlerinden biri olan Meds Yeghern’de (Büyük Felaket) hayatını kaybedenlerin anısını yad ediyoruz. Bir buçuk milyon Ermeni, 1915’ten başlayarak Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında yerlerinden edilmiş, katledilmiş ya da ölüm yürüyüşüne maruz bırakılmıştır. Bu anma gününde, yaşananlardan dolayı acı çekenleri ve hayatını kaybedenleri saygıyla anıyor; daha insani ve barışçıl bir dünya yaratma taahhüdümüzü yineliyoruz.

Her yıl 24 Nisan’da Amerikan ve Ermeni halkları arasındaki güçlü ve sağlam bağları derinlemesine düşünme imkânı buluyoruz. Çığır açıcı bir girişim olarak 1915 yılında kurulan ve Ermeni mültecilere kritik öneme sahip insani destek sağlayan Ermenilere ve Suriyelilere Yönelik Amerikan Yardım Heyeti’nin kurucularıyla gurur duyuyor; evlerinden edilen Ermenilere yardımcı olmak için katkı sağlayan ya da gönüllü olarak faaliyet gösteren binlerce Amerikalıya şükranlarımızı sunuyoruz.

Bu günde, Ermeni halkının trajedi karşısında gösterdiği metanet ve dirence tanıklık ediyoruz. Aralarında madalyalı askerlerin, topluma mal olmuş sanatçıların, meşhur mimarların ve başarılı iş insanlarının bulunduğu birçok Ermeni’nin zengin kültürlerini vatanımıza getirerek ülkemize katkı sunmasından dolayı kendimizi şanslı addediyoruz.

Ermenilerin ve Türklerin acılı geçmişlerini kabullenme ve geçmişleriyle hesaplaşma yönündeki çabalarını da memnuniyetle karşılıyoruz. Bu vesileyle, acı çekenleri ve hayatını kaybedenleri hatırlamanın bizim için bir yükümlülük olduğuna inanıyor; dünyanın dört bir köşesindeki savunmasız dini ve etnik azınlıkları koruma taahhüdümüzü bir kez daha teyit ediyoruz.⁵⁵”

Ermeni anlatısı lehinde taraflı ve önyargılı olan bu açıklama, yine de Ermeni çevrelerini memnun etmemiş, Başkan’ın geleneksel çizgiyi izlediğinden ve geçmiş olayları “soykırım” olarak nitelendirmekten kaçındığından şikâyet edilmiştir. Dolayısıyla, Ermeni kuruluşları ABD Temsilciler Meclisi Başkanı ile Başkan adayı Biden’in kendi söylemleri doğrultusundaki ifadelerine daha çok odaklanmıştır. Kanada Başbakanı da Ermeni anlatısını benimsediği için hoşnutlukla karşılanmıştır.

55 “Statement by the President on Armenian Remembrance Day,” *The US White House*, 24 Nisan 2020, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-armenian-remembrance-day/>.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Başkan Trump'ın mesajına şu açıklamayla cevap vermiştir:

“ABD Başkanı Trump’ın 1915 olaylarına ilişkin 24 Nisan 2020 tarihli açıklaması Ermenilerin dogma haline getirmeye çalıştıkları subjektif anlattığı temel almaktadır.

İç siyasi mülhazalarla yapılan bu açıklamanın bizim için hiçbir geçerliliği yoktur. Açıklamada serdedilen iddiaları reddediyoruz.

Bu açıklamada, aynı dönemde Ermeni isyancılarca katledilen 500 binden fazla Müslümanın acılarının ısrarla görmezden gelindiğini müşahade ediyoruz. Adalet ve hakkaniyetten yoksun bu anlayışın artık değişmesi gereklidir.

1915 olayları konusunda bir Ortak Tarih Komisyonu kurulması önerimiz halen geçerlidir. Bu Komisyon kurulduğu takdirde gerçeklerin gün yüzüne çıkacağına inanıyoruz.

Bu öneriyi gündemden düşürmeye yeltenenler ise 1915 olaylarındaki sorumluluklarını unutturmak isteyen radikal Ermenilerdir. ABD yönetimi artık bu gerçeği görmeli ve ona göre hareket etmelidir.

Bu vesileyle, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılış sürecinde hayatını kaybeden Müslüman, Hristiyan, Yahudi tüm sivil Osmanlı milletlerini saygıyla anıyoruz.⁵⁶”

Ermeni kuruluşları, bu yıldönümü münasebetiyle, küresel düzeyde yayınlanan bütün lehte, uygun, olumlu mesajları derlemek için özenli araştırma yapmıştır. Bu bağlamda Fransa Cumhurbaşkanı, Fransa Başbakanı, Paris Belediye Başkanı, Lübnan Cumhurbaşkanı öne çıkmıştır. Öte yandan, Ermeni anlatısının çökmekte olduğuna dair işaretler görülmüştür. Yakın zamandaki bir örnek Ukrayna'nın resmi duruşudur. Ukrayna'da devlet organlarının temsilcilerinin anma etkinliklerine katılmamaları ve “Ermeni soykırımı” ifadesini kullanmamaları istenmiştir.⁵⁷ Ayrıca Avrupa Birliği'nin tutumu konusunda açık bir hayal kırıklığı yaşanmıştır. Ermenistan'daki AB misyonu,

56 “No: 90, 24 Nisan 2020, Abd Başkanı Donald Trump’ın 1915 Olaylarına İlişkin Açıklaması Hk.,” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 24 Nisan 2020, http://www.mfa.gov.tr/no_-90_-abd-baskaninin-bindokuzyuz-onbes-olaylarina-iliskin-aciklamasi-hk.tr.mfa.

57 “Ukraine bans all events related to so-called Armenian genocide,” Trend News Agency, 24 Nisan 2020, <https://en.trend.az/world/other/3228543.html>.

geçmiş yıllardan farklı olarak “Ermeni soykırımı” terimini kullanmaktan kaçındığı ve bu kez “trajik olaylara” atıfta bulunduğu için eleştirilmiştir.

Başbakan Paşinyan, “Ermeni soykırımını” tanıyan ve kınayan tüm devletlere teşekkür etmiştir ve şu ifadelerde bulunmuştur: “Ermeni halkı sadece çok büyük insan kayıplarına uğramadı, tehcir ve kültürel bir soykırıma maruz kaldı. Manevi ve dini mirasın kaybı telafi edilemezdi; maddi hasarı çok büyüktü.⁵⁸”

Dışişleri Bakanı da aynı derecede saldırgan ifadelerde bulunmuştur:

“Türkiye’nin sürekli olarak ‘Ermeni soykırımını’ inkâr etmesi ve meşrulaştırması, Ermenistan’a uygulanan abluka ve Dağlık Karabağ çatışması bağlamında Ermeni karşıtı açık pozisyon, Ermenistan Cumhuriyeti’nin güvenliğini ve ‘Ermeni soykırımı’ kurbanlarının torunlarını tehdit etmektedir.⁵⁹”

Bakan Kamu Televizyonu’na verdiği bir röportajda bu görüşlerini genişletmiştir:

“Politikadaki herhangi bir adım, soğukkanlı ve dengeli bir hesaplamanın sonucu olmalıdır ve bu ilişkiler için esaslarımızdır. Adaletin reddedildiği koşullarda yaşadığımız gerçeğinin yanında, Türkiye sorunu daha da derinleştiren başka adımlar da atmaktadır - bu adımlar kapalı sınırlar ve Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan’a koşulsuz desteği içermektedir. Bütün bu etkenler bizim için bir tehdittir ve bu tehdide bir devletin yapması gereken şekilde yanıt veriyoruz - ulusal güvenliğimizi soğukkanlı ve dengeli hesaplamalarla sağlıyoruz.⁶⁰”

ABD’de etkin bir faaliyet alanı olan, radikal, militan, terör bağlantılı Ermeni Devrimci Federasyonu da (EDF) veya Taşnaksütyun Ermeni gençliğine bir çağrı yapmıştır. Türkiye’yi hedef alarak, “Osmanlı İmparatorluğu’nun halefi Türkiye, Ermeni halkının yorulmak bilmeyen mücadelesi ve özellikle Ermeni gençliğinin özverisi sayesinde ‘Ermeni soykırımı’nın sorumluluğundan

58 “PM Pashinyan expresses gratitude to all states which recognized Armenian Genocide,” *ArmenPress*, 24 Nisan 2020, <https://armenpress.am/eng/news/1013265.html>.

59 “Statement of the Foreign Ministry of Armenia on the 105th anniversary of the Armenian Genocide,” *Ermenistan Dışişleri Bakanlığı*, 23 Nisan 2020, https://www.mfa.am/en/interviews-articles-and-comments/2020/04/23/genocide105_statement/10229.

60 “FM Mnatsakanyan presents Armenia’s approaches in relations with Turkey,” *ArmenPress*, 25 Nisan 2020, <https://armenpress.am/eng/news/1013430.html>.

kaçamamıştır (...) Batı Ermenistan'ın sadece tarihi anavatan olmadığı, ayrıca özgülleştirilmesi gereken işgal edilmiş topraklar olduğu EDF'nin gençliğinin inancı olmaya devam etmektedir" açıklamasında bulunmuştur.⁶¹

Cumhurbaşkanı Erdoğan 4 Mayıs'ta TV konuşmasında Türk karşıtı "Yunan ve Ermeni lobileri" ne atıfta bulunmuştur. "Akdeniz'deki Kıbrıs'taki Ege'deki haklarımızı ve çıkarlarımızı korumayı sonuna kadar sürdüreceğiz. Meydanı FETÖ'den PKK'ya Ermeni ve Rum lobilerinden Körfez kaynakları husumet odaklarına kadar şer güçlerin hiçbirine bırakmayacağız." demiştir.⁶² Cumhurbaşkanı'nın bu sözleri Ermeni basınında çokça alıntılanmış ve eleştirilmiştir.

Türk Cumhurbaşkanı'nın sözlerini haklı çıkarırmışçasına, Ermenistan, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) bir Türk diplomatın Genel Kurul Başkanı pozisyonuna seçilmesini engellemek için Birleşmiş Milletler'de bir ortak girişimde bulunmuş ve geleneksel sessizlik usulünü bozmuşlardır. Buna rağmen, bu üçlüyü hayal kırıklığına uğratabilecek şekilde, Türk aday mevcut olan ve oy kullanan 178 BM üyesinin oybirliğiyle seçilmiştir.⁶³

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu, 16 Haziran'da, radikal Ermeni çevreleri tarafından yapılan asılsız ve Türkiye karşıtı suçlamalara ve tarihi olayların çarpıtılmasına nasıl yanıt verileceğini görüşmek üzere bir toplantı düzenlemiştir.⁶⁴ Ermeni hükümeti bu görüşmeden rahatsız olmuştur. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü şunları söylemiştir:

"Türkiye Cumhurbaşkanı'nın 'Ermeni soykırımını' meşrulaştıran ve kurbanlarına hakaret eden açıklamaları yeni değildir ve o ülkedeki Ermenilere yönelik yabancı düşmanlığı atmosferinin sürdürülmesinde ve güçlendirilmesinde etkisi olan nefret söyleminin tezahürüdür. 'Ermeni soykırımını' tanıma ve kınama meselesi Ermeni-Türk

61 "An Appeal to Armenian Youth," *The Armenian Weekly*, 22 Nisan 2020, <https://armenianweekly.com/2020/04/22/an-appeal-to-armenian-youth/>

62 "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kabine Toplantısı'nın ardından konuştu," *Haberler.com*, 11 Mayıs 2020, <https://www.haberler.com/cumhurbaskani-erdogan-kabine-toplantisi-nin-13212615-haberi/>

63 Tutku Dilaver, "The Opposition Against Turkey in The Election of The President of Un General Assembly," *Center for Eurasian Studies (AVİM)*, Yorum No: 2020/18, 26 Haziran 2020, <https://avim.org.tr/en/Yorum/THE-OPPOSITION-AGAINST-TURKEY-IN-THE-ELECTION-OF-THE-PRESIDENT-OF-UN-GENERAL-ASSEMBLY>

64 "Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu, Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında toplandı," *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı*, 16 Haziran 2020, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskanligi-yuksek-istisare-kurulu-cumhurbaskani-erdogan-baskanliginda-toplandi-16-06-2020>

meselesi değildir. Bu Türkiye'nin ve uluslararası toplumun sorunudur...⁶⁵

Bu toplantıyla ilgili olarak, diasporanın parçası olmayan, ülkenin yerlisi ve tüm haklara sahip vatandaşları olan Türkiye'deki Ermeni kökenli Türk vatandaşlarını kıskırtmak için nefret söylemine başvurulmuş tahrike yönelik açık girişimler olmuştur.

Ayasofya'nın müze statüsünün iptali ve cami olarak ibadete açılması kararı Ermeni ve Rum örgütlerinin protesto etmek için el ele verdiği bir diğer konu olmuştur. Kararı destekleyen ve Ayasofya'nın ibadet yeri olması çağrısında bulunan⁶⁶ İstanbul Ermeni Patriğine de aşağılayıcı yorumlarda bulunulmuştur.

Cumhurbaşkanı Sarkisyan, 6 Temmuz'da Ermenistan-Türkiye sınırını ziyaret etmiş, Ermenistan ile Rusya arasındaki 1992 anlaşmasına göre Ermenistan'ın Türkiye ve İran ile olan devlet sınırını koruyan ve kontrol eden Rus sınır birlikleriyle görüşmüştür. Cumhurbaşkanı Sarkisyan, bu vesileyle, devlet sınırında dalgalanan Rusya ve Ermenistan'ın devlet bayraklarının "karşılıklı güvene dayalı dost ve müttefik ilişkilerinin sembolü" olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷

Ermenistan-Azerbaycan sınırında 12-13 Temmuz'da patlak veren çatışmalar ve Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği güçlü destek ilişkilerde bir söz düellosuna yol açmıştır.

Türk Dışişleri Bakanlığı 12 Temmuz'da Ermeni saldırısını kınayan bir açıklama yapmıştır. Açıklamanın metni aşağıdadır:

"Ermeni silahlı unsurlarının Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine gerçekleştirdiği saldırıyı şiddetle kınıyoruz. Hayatını kaybeden Azerbaycanlı şehitler için dost ve kardeş Azerbaycan halkına ve Hükümetine başsağlığı, yaralılara acil şifalar diliyoruz.

65 "Comment by Foreign Ministry Spokesperson Anna Naghdalyan on the Session of Supreme Advisory Council Under the Turkish President's Office," *HyeTert*, 18 Haziran 2020, <https://hyetert.org/2020/06/18/comment-by-foreign-ministry-spokesperson-anna-naghdalyan-on-the-session-of-supreme-advisory-council-under-the-turkish-presidents-office/>.

66 Semra Orkan, "Türkiye Ermenileri Patriği Maşalyan'dan 'Ayasofya' açıklaması," *Anadolu Ajansı*, 13 Haziran 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-ermenileri-patrigi-masalyandan-ayasofya-aciklamasi/1875985>.

67 "President Armen Sarkissian Visits Armenian-Turkish Border and Meets With Russian Troops Detachment," *MassisPost*, 6 Temmuz 2020, <https://massispost.com/2020/07/president-armen-sarkissian-visits-armenian-turkish-border-and-meets-with-russian-troops-detachment/>.

Ermenistan'ın saldırgan milliyetçilik anlayışının yeni bir tezahürü olan bu eylemin Azerbaycan tarafından püskürtülmüş olması, saldırganlığın karşılıksız bırakılmayacağı somut bir göstergesi olmuştur.

Ermenistan'ın uluslararası toplumun dikkatini Azerbaycan toprağı Yukarı Karabağ ve çevresinde yıllardır sürdürdüğü hukuk dışı işgalden başka yerlere çekmek ve ihtilafa yeni boyutlar kazandırarak siyasi çözümün önünü tıkamak için başvurduğu bu teşebbüsler sonuçsuz kalmaya mahkûmdur.

Ermeni tarafı bu tür tehlikeli taktiklerden vazgeçmeli, aklıselim ve hukukun yolunu seçmelidir. Kendi kapasitesini aşan emeller uğrunda maceraperestliğe soyunmak, Ermenistan'ın muhakeme zaaflarını ortaya koymakta, bölgemizdeki barış ve istikrarın önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır.

Ermenistan'ın saldırganlığını örtme çabasının uluslararası camia tarafından da hiçbir şekilde kabul görmemesini temenni ediyoruz.

Türkiye, toprak bütünlüğünü koruma mücadelesinde tüm imkânlarıyla Azerbaycan'ın yanında yer almaya devam edecektir.⁶⁸

13 Temmuz'da Ermenistan Dışişleri Bakanlığı şu açıklamayla cevap vermiştir:

"12 Temmuz tarihinde, Türkiye Dışişleri Bakanlığı bir beyanatta bulunmuştur. Burada Türk tarafı Azerbaycan'a koşulsuz desteğini sunmakla kalmamış, adeta Azerbaycan'ın Ermeni-Azeri sınırında güç kullanımını savunarak, ayrıca tamamen yanlış ve yanıltıcı bilgi yaymıştır.

Türkiye'nin bu kışkırtıcı tavrı ve Ermenistan'a yönelik asılsız suçlamaları, bu ülkenin AGİT Minsk Grubu üyesi olarak değil, Dağlık Karabağ sorununun içinde yer alan bir taraf olarak hareket ettiğinin kanıtıdır. Bu gerçek, Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili konularda uluslararası çerçevede ve özellikle AGİT çerçevesinde herhangi bir rol oynamasını daha da imkânsız hale getirmektedir.

Türkiye'nin komşu bölgelerindeki ihtilaflara müdahale etme girişimleri bunun nedenle güvenlik ve istikrarı hâlihazırda baltalamıştır.

68 "No: 149, 12 Temmuz 2020, Azerbaycan'a Yönelik Ermeni Saldırısı Hk.," T.C. Dışişleri Bakanlığı, 12 Temmuz 2020, http://www.mfa.gov.tr/no_-149_-azerbaycan-a-yonelik-ermeni-saldirisi-hk.tr.mfa.

Türkiye'nin bölgemizde istikrarsızlığı kışkırtma girişimlerini şiddetle kınıyoruz ve Ermenistan'ın uluslararası ve bölgesel güvenliği sürdürmek ve güçlendirmek için sürekli çalışmaya devam edeceğini, bu amaçla uluslararası ortaklarla yakın işbirliği yapacağını teyit ediyoruz.⁶⁹

Türkiye'nin Azerbaycan ile güçlü dayanışması karşısında, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı 15 Temmuz'da şu ek açıklamayı yapmıştır:

“12 Temmuz tarihinde, Azerbaycan silahlı kuvvetlerinin Ermenistan Cumhuriyeti'nin Tovuz bölgesi yönündeki saldırısını takiben, Türkiye liderliği, Cumhurbaşkanı, Dışişleri Bakanı ve Savunma Bakanı dâhil olmak üzere, birtakım resmi beyanatta bulunmuştur.

Bu açıklamalar sadece Azerbaycan'a kayıtsız şartsız destek taahhüdünü içermekle kalmamakta, aynı zamanda Türkiye Cumhurbaşkanı'nın diğer yetkililerle birlikte Türkiye'nin bölgedeki “tarihi misyonuna” atıfta bulunarak gerçekleştirmeye çalıştığı Güney Kafkasya'ya yönelik açık bölgesel emelleri de ortaya koymaktadır.

Tarihi misyonunu ve etnik veya dini bağlantılarını yürürlüğe sokarak, Türkiye bazı komşu bölgelerindeki (Orta Doğu, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika) vaziyeti hâlihazırda istikrarsızlaştırmış, bu bölgelerin halklarına ölçülemez ızdıraba sebep olmuştur.

21'inci yüzyılda Türkiye'nin bölgemizdeki politikasını hısumluk geleneği, Ermeni Soykırımı'nın meşrulaştırılması ve bu suçun cezazı kılması üzerine kurduğu dikkate değerdir.

Türkiye'nin kışkırtıcı ve önyargılı duruşu, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözümüne ciddi şekilde zarar vermekte ve Türkiye'nin çatışmayla ilgili en başta AGİT çerçevesinde, hiçbir uluslararası sürece dâhil olamayacağını kanıtlamaktadır.

Yaklaşımlarıyla Türkiye, Ermenistan ve bölge için bir güvenlik tehdididir ve buna karşı koymak için geniş bölgesel ve uluslararası işbirliğine ihtiyaç bulunmaktadır.⁷⁰

69 “Statement by the Foreign Ministry of Armenia on the statement of the Turkish Foreign Ministry,” *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*, 13 Temmuz 2020, https://www.mfa.am/en/interviews-articles-and-comments/2020/07/13/MFA_Statement_Turkey/10361.

70 “Statement by the Foreign Ministry of Armenia on the recent statements by Turkey,” *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*, 15 Temmuz 2020, <https://www.mfa.am/en/interviews-articlesand-comments/2020/07/15/armmfa-statement/10373>.

Türkiye'nin yanıtı 22 Temmuz'daki Milli Güvenlik Kurulu' toplantısı sonrası yapılan açıklama ile gelmiştir:

“Azerbaycan topraklarındaki gayrimeşru işgalini yıllardır sürdüren Ermenistan'ın barışı bozan ve uluslararası hukuku hiçe sayan saldırganlığı şiddetle kınanmıştır.

Ermenistan'ın mütecaviz tutumunu sonlandırması ve işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarını terk etmesi gerektiği; Türk milletinin, kardeş Azerbaycan'ın haklı davasında alacağı her türlü karara sahip çıkacağı hatırlatılmıştır.⁷¹”

Ermenistan Dışişleri Bakanı 21 Temmuz'da bir Fransız televizyonundaki mülakatında Türkiye'ye de şu sözlerle sataşmıştır: “Türkiye'ye gelince, özellikle endişe vericidir zira Türkiye'nin diğer komşu bölgelerde istikrarsızlaştırıcı rolünü gözlemliyoruz-doğu Akdeniz, kuzey Afrika, Orta Doğu. Şimdi gördüğümüz bu istikrarsızlığı bölgemize, güney Kafkaslara ihraç etme girişimidir. Bu girişim bir de Türkiye'nin güney Kafkaslarda “tarihi misyonu” kavramı ile takdim edilmektedir. Ermenistan için bu “tarihi misyon” geçen yüzyılın başlarındaki Ermeni soykırımının acı anılarını hatırlatmaktadır. Tabiatıyla bundan ciddi endişe duyuyoruz. Aynı zamanda görüyoruz ki, Ermenilere karşı yapılan mezalimin cezasız kalması Türkiye'nin güney Kafkaslarda kararlı rol üstlenme iddiasının nedenidir.⁷²”

Türkiye Büyük Millet Meclisinde bir milletvekilinin Türkiye'nin tutumunu eleştiren beyanına ve sekiz sorusuna 22 Temmuz Ermeni basınında geniş yer verilmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği güçlü destek de Ermenistan basınında kapsamlı değerlendirmelere ve yorumlara neden olmuştur. Diğer taraftan, TBMM Başkanı “Ermenistan'ın emellerini gerçekleştirmesine müsaade etmeyeceğiz⁷³” başlıklı bir açıklamasıyla Türkiye'nin kararlılığını bir kez daha vurgulamıştır.

Ermenistan'dan Türkiye'ye diğer bir konuda sataşma 10 Ağustos'ta, kadük Sevr anlaşmasının 100. Yıldönümünde Başbakan Paşinyan'ın Ermenistan Bilimler Akademisindeki konuşmasında yapılmıştır. Ermenistan'ın revizyonist ve yayılmacı emellerini günümüze taşıyan ve Türkiye karşıtı

71 “22 Temmuz 2020 Tarihli Toplantı,” *Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği*, 22 Temmuz 2020, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/22-temmuz-2020-tarihli-toplanti>.

72 “Interview of Zohrab Mnatsakanyan, Minister of Foreign Affairs of Armenia, to France 24.

73 “Ermenistan'ın emellerini gerçekleştirmesine müsaade etmeyeceğiz,” *TRT Haber*, 3 Ağustos 2020, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/tbmm-baskani-sentop-ermenistanin-emellerini-gerceklestirmesine-musaade-etmeyecegiz-506453.html>.

Ermeni iddialarını bir kere daha gündeme getiren konuşması ile Paşinyan kuşkusuz çarpık, aşırı, radikal Ermeni söyleminin yanında yer almıştır. Nitekim Birinci Dünya savaşı öncesi ve sırasında Osmanlı tebaası Ermenilerin kışkırtılmasında ve terör eylemlerinde başrolü oynayan üç parti, Hınçak, Taşnaksüyun ve Ramgavar aynı gün, aynı doğrultuda ortak bir bildiri yayınlamıştır. Keza Ermenistan'ın on siyasi partisi, benzer ayrı bir ortak bildiri ile kervana katılmıştır.

Türkiye'nin tepkisi gecikmemiş, Dışişleri Bakanlığı 10 Ağustos'ta şu açıklamayı yapmıştır:

“Birinci Dünya Savaşı sonunda vatanımızı parçalayarak, bağımsızlık ve egemenliğimizi sona erdirmeyi amaçlayan 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Anlaşması, işgal ve imha planlarınınun hayasızca ortaya konduğu bir ibret vesikasıdır.

Yüce Türk milleti kahramanca yürüttüğü Kurtuluş Savaşı'ndan sonra 24 Temmuz 1923 tarihinde imzaladığı Lozan Barış Antlaşması ile Sevr'i yırtıp tarihin çöplüğüne atmıştır. Tarihten ders yerine husumet çıkarana, aradan geçen bir asıra rağmen, bu belgeden medet ummaları şaşkıncı değildir.

Asil Türk milletinin Anadolu'yu işgal etme cüretinde bulunanlara verdiği ders, emperyalizme vurduğu ağır darbe tarih kitaplarında ders olarak okutulmaktadır. Bu şanlı mücadele diğer mazlum milletlere de örnek olmuştur.

Bugün kendi halkını bile beslemekten aciz bir yönetimin 100 yıl sonra Türk milletinin yırtıp attığı Sevr'i gündeme getirmeye cüret etmesi abesle iştigaldir.

Böyle sinsi emellere kapılanların Türkiye'nin vatani ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ve bekasını sürdürme kararlılığı karşısında heveslerinin kursaklarında kalacaklarını iyi bilmeleri gerekir.

Azerbaycan topraklarında yıllardır gayrimeşru bir işgal sürdüren Ermenistan bölgesel barış ve istikrarın tesisinin önündeki asıl engeldir. Ermenistan makamlarının saldırgan milliyetçi politikaları terk ederek akıllarını başlarına alma vakti gelmiştir.⁷⁴”

74 “No: 171, 10 Ağustos 2020, Sevr Anlaşması'nın 100. Yıldönümü Bahanesiyle Ermenistan Makamlarınca Yapılan Açıklamalar Hk.,” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Ağustos 2020, http://www.mfa.gov.tr/no_171_sevr-anlasmasi-nin-100-yildonumu-bahanesiyle-ermenistan-makamlarinca-yapilan-aciklamalar-hk.tr.mfa.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü yanıt olarak yaptığı açıklamada, “Sevr anlaşması tarihi bir gerçektir ve öyle kalacaktır, değiştirilemeyecek veya atılamayacaktır⁷⁵” demiştir. Konu Ermenistan basınında, Türkiye’nin bir kez daha geçmişle yüzleşemediğini gösterdiği iddiasıyla işlenmiştir.

Ermenistan Cumhurbaşkanı ve Başbakanı 11 Ağustos’ta son gelişmeleri gözden geçirmek üzere bir araya gelmiştir. Cumhurbaşkanı, Türkiye’nin “son tehditlerini ve saldırgan” beyanlarını “kabul edilemez” bulduğunu belirterek, “*Türkler devletlerinin 105 yıl önce ‘Ermeni soykırımının’ arkasında olduğunu hatırlamalıdır. Böyle beyanlar 105 yıllık tarihe dönüş demektir ki bu sadece halkımız için değil, insanlık için kabul edilemez*⁷⁶” demiştir.

12 Ağustos’ta yapılan Milli Güvenlik Konseyi toplantısında Paşinyan yeni Ulusal Güvenlik Stratejisinde de ifade edildiği şekilde “Türkiye’nin bölgemizde ve genel olarak dünyadaki yıkıcı politikasına” değinmiş ve “*Türkiye’nin istikrarı bozucu ve yıkıcı faaliyeti Orta Doğu’da, Avrasya bölgesinde ve Avrupa’da ortaklarımız arasında derin endişe yaratmaktadır. Bu konu gündemimizdedir. Bu konuda atacağımız adımlar Konsey’de, Hükümette, Dışişleri Bakanlığında ciddi biçimde değerlendirilmelidir. Bugünkü oturumumuzda da konuyu ele alacağız*” dediği basında yer almıştır.

Ermenistan Türkiye’ye karşı tahrik edici saldırganlığı sürdürmeye devam etmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanlığında 15 Ağustos’ta yapılan bir açıklamada, Ermenistan’ın Ege’de ve doğu Akdeniz’de, Türkiye’nin yasa dışı ve tahrik edici eylemlerinden kaynaklanan son gelişmeleri ve deniz harekâtını yakından izlediği ifade edilerek, “*Doğu Akdeniz’deki bu bozulan istikrar Türkiye’nin komşu bölgelerde izlediği süregelen saldırgan ve yayılmacı politikayı ortaya koymaktadır. Biz Ermenistan’ın Yunanistan ve GKRY ile olan ve kuşkuyla yer bırakmayan destek ve dayanışmasını yineliyor ve Türkiye’ye gerginliği düşürmesi, uluslararası hukuka saygı göstermesi ve Yunanistan’ın ve GKRY’nin münhasır ekonomik bölgesinde bütün eylemlerini durdurması çağrısında bulunuyoruz*” denmiştir. Aynı gün Ermenistan Dışişleri Bakanının Yunan ve GKRY’li mevkidaşlarıyla görüştüğü ve Ermeni Bakanın muhataplarına koşulsuz desteğini teyit ettiği basında yer almıştır.

Türk Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün Ermenistan’ın Doğu Akdeniz açıklaması hakkındaki soruya 16 Ağustos’ta verdiği yanıt aşağıdadır:

75 “The Treaty of Sevres will remain a historical fact: Armenia responds to Turkey,” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 11 Ağustos 2020, <https://en.armradio.am/2020/08/11/the-treaty-of-sevres-will-remain-a-historical-fact-armenia-responds-to-turkey/>.

76 “President, Prime Minister Discuss Pressing Issues Facing Armenia,” *HyeTert*, 12 Ağustos 2020, <https://hyetert.org/2020/08/12/president-prime-minister-discuss-pressing-issues-facing-armenia/>.

“Doğu Akdeniz hakkında görüş serdetmeye yeltenen Ermenistan’ın, dünya coğrafyası ve kendisinin bu coğrafyadaki yerine dair temel bir yanlışta içinde olduğunu görüyoruz. Burada mevzubahis Sevan Gölü değil, Doğu Akdeniz’dir.

Ermenistan’ın Sevr hakkındaki provokatif açıklamasının ardından, bu kez de Doğu Akdenizle ilgili fikir beyan etmesi yeni bir hadsizlik ve sorumsuzluk örneğidir.

Birleşik Arap Emirlikleri ve Fransa’dan sonra, herhangi bir denize kıyısı olmayan Ermenistan’ın da kendini bölgede söz hakkı sahibi sanması, Türkiye’ye karşı kurulmaya çalışılan sinsi ittifakın boyutlarını gözler önüne sermektedir.

Her ne olursa olsun, Türkiye Doğu Akdeniz’de kendisinin ve Kıbrıs Türkleri’nin uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını korumaya kararlılıkla devam edecektir. Bunu engellemeye hiçbir şer ittifakının gücü yetmez. Aksini düşünenler tarihten ders almamış demektir.

Bu vesileyle, tüm imkânlarımızla kardeş Azerbaycan’ın yanında olduğumuzu da hatırlatmak isteriz.⁷⁷”

Karşılıklı ağır suçlamaların cereyan ettiği dönem Türkiye’nin genel olarak Batı ile ve müttefikleriyle ilişkilerinin sıkıntılı olduğu bir döneme tekabül etmiştir. Ermenistan’ın artan Türkofobi ortamında Türkiye’nin zayıf olduğu, dikkat ve önceliğinin başka yönde olduğu, dolayısıyla Türkiye karşıtı bir cephe ile Türkiye’ye karşı atışın serbest olduğu ve Türkiye’nin tepkisinin sınırlı kalacağı anlayışıyla hareket ettiğini ancak bu değerlendirmesinin isabetli olmadığını, kendisini zor durumda bıraktığını söylemek mümkündür.

77 “SC-77, 16 Ağustos 2020, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un Ermenistan’ın Doğu Akdeniz Açıklaması Hakkındaki Soruya Cevabı,” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 16 Ağustos 2020, http://www.mfa.gov.tr/sc_-77_-ermenistan-in-dogu-akdeniz-aciklamasi-hk-sc.tr.mfa.

KAYNAKÇA

“22 Temmuz 2020 Tarihli Toplantı.” *Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği*, 22 Temmuz 2020.

<https://www.mgk.gov.tr/index.php/22-temmuz-2020-tarihli-toplanti>.

“Aliyev Slams Karabakh Peace Process Mediators.” *MassisPost*, 7 Temmuz 2020.

<https://massispost.com/2020/07/aliyev-slams-karabakh-peace-process-mediators/>.

“Almost an ally: Italy’s new approach to Azerbaijan and the Nagorno-Karabakh conflict.” European Council of Foreign Relations, 16 Nisan 2020.

https://www.ecfr.eu/article/commentary_almost_an_ally_italys_new_approach_to_azerbaijan_and_the_nagorno.

“An Appeal to Armenian Youth.” *The Armenian Weekly*, 22 Nisan 2020.

<https://armenianweekly.com/2020/04/22/an-appeal-to-armenian-youth/>.

“ANCA-Eastern Region Celebrates 28th Anniversary of the Liberation of Shushi.” *Armenian Weekly*, 12 Mayıs 2020.

<https://armenianweekly.com/2020/05/12/anca-eastern-region-celebrates-28thanniversary-of-the-liberation-of-shushi/>.

“ARF of Armenia Warns of ‘Irreversible Losses’ in Armenia.” *Asbarez*, 15 Haziran 2020.

<http://asbarez.com/194711/arf-of-armenia-warns-of-irreversible-losses-in-armenia/>.

“Armenia declares state of emergency from March 16 to April 14.” *Ermenistan Başbakanlık Ofisi*, 16 Mart 2020.

<https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2020/03/16/Cabinet-meeting/>.

“Armenia extends coronavirus-related state of emergency until July 13.” *ArmenPress*, 12 Haziran 2020. <https://armenpress.am/eng/news/1018222/>.

“Armenia Hopes To Complete Energy Project With Iran In 2020.” *Azatutyun*, 7 Mayıs 2020. <https://www.azatutyun.am/a/30599554.html>.

“Armenia negotiates over what it considers necessary: Armenia’s PM on talks over Karabakh conflict.” *Aysor*, 6 Mayıs 2020.

<https://www.aysor.am/en/news/2020/05/06/pashinyan-karabakh/1693054>.

- “Armenia PM announces names of new police, national security and army chiefs.” *ArtsakhPress*, 8 Haziran 2020.
<https://artsakhpress.am/eng/news/127414/armenia-pm-announces-names-of-new-policenational-security-and-army-chiefs.html>.
- “Armenia Rejects Russian Funding For Nuclear Plant Upgrade.” *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 12 Haziran 2020. <https://www.rferl.org/a/armenia-rejects-russian-funding-for-nuclear-plant-upgrade/30667786.html>.
- “Armenian Church Rejects Fresh Criticism From Pashinian.” *Azatutyun*, 21 Nisan 2020. <https://www.azatutyun.am/a/30568063.html>.
- “Armenian Environment Minister Resigns.” *Azatutyun*, 5 Mayıs 2020.
<https://www.azatutyun.am/a/30594469.html>.
- “Armenian FM highlights recognition of Genocide in terms of preventing crimes against humanity.” *ArmenPress*, 21 Nisan, 2020.
<https://armenpress.am/eng/news/1012920.html>.
- “Armenian Genocide commemoration events go remote amid coronavirus lockdown.” *ArmenPress*, 21 Nisan 2020.
<https://armenpress.am/eng/news/1012928>.
- “Armenian PM’s wife and her brother file lawsuit against ex-Ambassador Mikayel Minasyan.” *ArmenPress*, 3 Haziran 2020.
<https://armenpress.am/eng/news/1017254/>.
- “Armenian, Azeri FMs Trade Accusations In Fresh Talks.” *Azatutyun*, 30 Haziran 2020. <https://www.azatutyun.am/a/30699152.html>.
- “Catholicos of All Armenians urges to refrain from controversy, speculation.” *HyeTert*, 21 Nisan 2020. <https://hyetert.org/2020/04/21/catholicos-of-all-armenians-urges-to-refrain-from-controversyspeculation/>.
- “Comment by Foreign Ministry Spokesperson Anna Naghdalyan on the Session of Supreme Advisory Council Under the Turkish President’s Office.” *HyeTert*, 18 Haziran 2020.
<https://hyetert.org/2020/06/18/comment-by-foreign-ministry-spokesperson-anna-naghdalyan-on-thesession-of-supreme-advisory-council-under-the-turkish-presidents-office/>.
- “Constitutional Referendum Indefinitely Delayed.” *Asbarez*, 18 Mayıs 2020.
<http://asbarez.com/194217/constitutional-referendum-indefinitely-delayed/>.

“Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kabine Toplantısı’nın ardından konuştu,” *Haberler.com*, 11 Mayıs 2020.
<https://www.haberler.com/cumhurbaskani-erdogan-kabine-toplantisi-nin-13212615-haberi/>.

“Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu, Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında toplandı,” *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı*, 16 Haziran 2020.
<https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskanligi-yuksek-istisare-kurulucumhurbaskani-erdogan-baskanliginda-toplandi-16-06-2020>.

“Denied justice cannot be solution to the issue – FM Mnatsakyan about Armenian Genocide.” *ArmenPress*, 21 Nisan 2020.
<https://armenpress.am/eng/news/1012939.html>.

“Ermenistan’ın emellerini gerçekleştirmesine müsaade etmeyeceğiz.” *TRT Haber*, 3 Ağustos 2020. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/tbmm-baskani-sentop-ermenistanin-emellerini-gerceklestirmesine-musaade-etmeyecegiz-506453.html>.

“Ex-Ambassador: Pashinyan has entangled Armenia in international mafia system and is making Money.” *News.am*, 16 Mayıs 2020.
<https://news.am/eng/news/578963.html>.

“FM Mnatsakyan presents Armenia’s approaches in relations with Turkey.” *ArmenPress*, 25 Nisan 2020.
<https://armenpress.am/eng/news/1013430.html>.

“Foreign Affairs Ministry submits annual performance report.” *Ermenistan Başbakanlık Ofisi*, 25 Mayıs 2020. <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2020/05/25/NikolPashinyan-meeting/>.

“Foreign Minister Sergey Lavrov’s interview with Trud newspaper, published on August 21, 2020.” *Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı*, 21 Ağustos 2020.
https://www.mid.ru/en/diverse/-/asset_publisher/zwI2FuDbhJx9/content/interv-u-ministra-inostrannyh-del-rossii-s-v-lavrova-gazete-trud-opublikovannoe-21-avgusta-2020-goda?

“Foreign Ministry Spokesperson Zhao Lijian’s Regular Press Conference on April 14, 2020.” *Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, 14 Nisan 2020.

https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/t1769716.shtml.

“Head of Azerbaijani community of Nagorno-Karabakh sends letter of protest to US congressmen.” *The Middle East North Africa Financial Network*, 23 Nisan 2020.

<https://menafn.com/1100071999/Head-of-Azerbaijani-community-of-Nagorno-Karabakh-sends-letterof-protest-to-US-congressmen>.

“Interview of Zohrab Mnatsakanyan, Minister of Foreign Affairs of Armenia, to France 24.” Ermenistan Dışişleri Bakanlığı, 21 Temmuz 2020.

https://www.mfa.am/en/interviews-articles-and-comments/2020/07/21/fm-france_24/10391.

“Joint Statement by the Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan and the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group.” *AGİT*, 21 Nisan 2020.

<https://www.osce.org/minsk-group/450508>.

“Moscow Dismisses Complaints about Russian Gas Price for Armenia.” *Azatutyun*, 22 Nisan 2020. <https://www.azatutyun.am/a/30570510.html>.

“New Law Allows Armenia to Confiscate Illegally Gained Property.” *Organized Crime and Corruption Reporting Project*, 13 Mayıs 2020.

<https://www.occrp.org/ru/daily/12323-new-law-allows-armenia-toconfiscate-illegally-gained-property>.

“No: 90, 24 Nisan 2020, Abd Başkanı Donald Trump’ın 1915 Olaylarına İlişkin Açıklaması Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 24 Nisan 2020.

http://www.mfa.gov.tr/no_-90_-abd-baskaninin-bindokuzyuzonbes-olaylarina-iliskin-aciklamasi-hk.tr.mfa.

“No: 107, 27 Mayıs 2020, Los Angeles Başkonsolosumuz Kemal Arıkan’ın Şehit Olduğu Terör Saldırısından Hükümlü Terörist Hampig Sasunyan’ın Şartlı Tahliye Talebinin Reddedilmesi Hk.” *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, 27 Mayıs 2020. http://www.mfa.gov.tr/no_-107_-kemal-arikan-in-sehit-oldugu-teror-saldirisi-hukumusunun-karari-hk.tr.mfa.

“No: 107, 27 Mayıs 2020, Los Angeles Başkonsolosumuz Kemal Arıkan’ın Şehit Olduğu Terör Saldırısından Hükümlü Terörist Hampig Sasunyan’ın Şartlı Tahliye Talebinin Reddedilmesi Hk.” *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, 27 Mayıs 2020. http://www.mfa.gov.tr/no_-107_-kemal-arikan-in-sehit-oldugu-teror-saldirisi-hukumusunun-karari-hk.tr.mfa.

“No: 149, 12 Temmuz 2020, Azerbaycan’a Yönelik Ermeni Saldırısı Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 12 Temmuz 2020. http://www.mfa.gov.tr/no_-149_-azerbaycan-a-yonelik-ermeni-saldirisi-hk.tr.mfa.

http://www.mfa.gov.tr/no_-149_-azerbaycan-a-yonelik-ermeni-saldirisi-hk.tr.mfa.

- “No: 171, 10 Ağustos 2020, Sevr Anlaşması’nın 100. Yıldönümü Bahanesiyle Ermenistan Makamlarınca Yapılan Açıklamalar Hk.” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Ağustos 2020. http://www.mfa.gov.tr/no_-171_-sevr-anlasmasi-nin-100-yildonumu-bahanesiyle-ermenistan-makamlarinca-yapilan-aciklamalar-hk.tr.mfa.
- “No:103/20, Speech by the Mr. Elmar Mammadyarov, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan at the meeting of the Council of Foreign Ministers of the CIS through videoconferencing on May 12, 2020.” Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, 12 Mayıs 2020. <https://mfa.gov.az/en/news/6672/n>.
- “Pashinian Vows ‘Purge’ Of Armenian State Officials.” *Azatutyun*, 20 Nisan 2020. <https://www.azatutyun.am/a/30566025.html>.
- “Pashinyan and His Family Infected With Coronavirus.” *Asbarez*, 1 Haziran 2020. <http://asbarez.com/194468/pashinyan-and-his-family-infected-with-coronavirus/>.
- “PM Nikol Pashinyan Presents Armenia’s National Security Strategy.” *MassisPost*, 10 Haziran 2020. <https://massispost.com/2020/07/pm-nikol-pashinyan-presents-armenias-national-security-strategy/>.
- “PM Pashinyan expresses gratitude to all states which recognized Armenian Genocide.” *ArmenPress*, 24 Nisan 2020. <https://armenpress.am/eng/news/1013265.html>.
- “President Armen Sarkissian Visits Armenian-Turkish Border and Meets With Russian Troops Detachment.” *MassisPost*, 6 Temmuz 2020. <https://massispost.com/2020/07/president-armen-sarkissian-visits-armenian-turkish-border-and-meets-with-russian-troops-detachment/>.
- “President, Prime Minister Discuss Pressing Issues Facing Armenia.” *HyeTert*, 12 Ağustos 2020. <https://hyetert.org/2020/08/12/president-prime-minister-discuss-pressing-issues-facing-armenia/>.
- “Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group.” *AGİT*, 30 Haziran 2020. <https://www.osce.org/minsk-group/455866>.
- “SC-77, 16 Ağustos 2020, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un Ermenistan’ın Doğu Akdeniz Açıklaması Hakkındaki Soruya Cevabı.” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 16 Ağustos 2020. http://www.mfa.gov.tr/sc_-77_-ermenistan-in-dogu-akdeniz-aciklamasi-hk-sc.tr.mfa.

- “Sergey Lavrov spoke to members of the Gorchakov Club.” *The Alexander Gorchakov Public Diplomacy Fund*, 21 Nisan 2020. <https://gorchakovfund.ru/en/news/view/sergey-lavrov-spoke-to-members-of-the-gorchakov-club/>.
- “Statement by the Foreign Ministry of Armenia on the recent statements by Turkey.” *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*, 15 Temmuz 2020. <https://www.mfa.am/en/interviews-articlesand-comments/2020/07/15/armmfa-statement/10373>
- “Statement by the Foreign Ministry of Armenia on the statement of the Turkish Foreign Ministry.” *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*, 13 Temmuz 2020. https://www.mfa.am/en/interviews-articles-and-comments/2020/07/13/MFA_Statement_Turkey/10361
- “Statement by the President on Armenian Remembrance Day.” *The US White House*, 24 Nisan 2020. <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-armenian-remembrance-day/>.
- “Statement of the Foreign Ministry of Armenia on the 105th anniversary of the Armenian Genocide.” *Ermenistan Dışişleri Bakanlığı*, 23 Nisan 2020. https://www.mfa.am/en/interviews-articles-and-comments/2020/04/23/genocide105_statement/10229.
- “The session of the Council of Foreign Ministers of the Commonwealth of Independent States was held in the video-conference format.” *Ermenistan Dışişleri Bakanlığı*, 12 Mayıs 2020. https://www.mfa.am/en/pressreleases/2020/05/12/CIS_Council_of_FMs/10263.
- “The Treaty of Sevres will remain a historical fact: Armenia responds to Turkey.” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 11 Ağustos 2020. <https://en.armradio.am/2020/08/11/the-treaty-of-sevres-will-remain-a-historical-fact-armenia-responds-to-turkey/>.
- “Ukraine bans all events related to so-called Armenian genocide.” *Trend News Agency*, 24 Nisan 2020. <https://en.trend.az/world/other/3228543.html>.
- “Urgent: Germany banned activities of ‘NKR representation’ (Editorial).” *Azeri Daily*, 22 Mayıs 2020. <http://azeridaily.com/reality/56136>.

“Zohrab Mnatsakanyan: There is no crisis in Armenia-Russia relations.”
MediaMax, 11 Haziran 2020.

<https://mediamax.am/en/news/foreignpolicy/38100/>.

Astourian, Stephan. “Hybrid Warfare, a Pseudo-Scandal and the Armenian Genocide Museum-Institute.” *EVNReport*, 21 Haziran 2020.

<https://www.evnreport.com/raw-unfiltered/hybrid-warfare-a-pseudo-scandal-and-the-armeniangenocide-museum-institute>.

BBC Hard Talk. “Nikol Pashinyan - Prime Minister of Armenia.” *Youtube*, 14 Ağustos 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=d-mzKtQbwBM>.

Dilaver, Tutku. “The Opposition Against Turkey in The Election of The President of Un General Assembly.” *AVİM*, 26 Haziran 2020.

<https://avim.org.tr/en/Yorum/THE-OPPOSITION-AGAINST-TURKEY-IN-THE-ELECTION-OF-THE-PRESIDENT-OF-UN-GENERAL-ASSEMBLY>.

Ghazanchyan, Siranush. “Armenia extends the state of emergency for another month.” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 13 Temmuz 2020.

<https://en.armradio.am/2020/07/13/armenia-extends-the-state-of-emergency-for-another-month-2/>.

Ghazanchyan, Siranush. “Pashinyan tells Putin he won’t be able to attend Victory Parade on June 24.” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 19 Haziran 2020.

<https://en.armradio.am/2020/06/19/pashinyan-tells-putin-hewont-be-able-to-attend-victory-parade-on-june-24/>.

Ghazanchyan, Siranush. “Tsitsernakaberd Memorial to be closed to public on April 24.” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 21 Nisan 2020.

<https://en.armradio.am/2020/04/21/tsitsernakaberd-memorial-to-be-closedto-public-on-april-24/>.

Gut, Arye. “Glorifying fascism disrespects the memory of the Holocaust.” *Israel Hayom*, 16 Mayıs 2020.

<https://www.israelhayom.com/opinions/glorifying-fascism-disrespects-the-memory-of-theholocaust/>.

Harutyunyan, Sargis. “Armenian Opposition Party Branded ‘Fifth Column’.” *Azatoryun*, 10 Haziran 2020. <https://www.azatoryun.am/a/30663599.html>.

Mejlumyan, Ani. “Armenian government moves against opposition figure.”

EurasiaNet, 15 Haziran 2020. <https://eurasianet.org/armenian-government-moves-against-opposition-figure>.

Mgdesyan, Arshaluys. "Armenia and Russia Argue Over Gas Deal." *IWPR*, 26 Mayıs 2020. <https://iwpr.net/global-voices/armenia-and-russia-argue-over-gas-deal>.

Nalbandian, Naira; Artak Khulian. "Court Rejects Arrest Warrant Request For Armenian Opposition Leader." *Azatutyun*, 21 Haziran 2020. <https://www.azatutyun.am/a/30682721.html>.

Orkan, Semra. "Türkiye Ermenileri Patriği Maşalyan'dan 'Ayasofya' açıklaması." *Anadolu Ajansı*, 13 Haziran 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-ermenileri-patrigi-masalyandan-ayasofyaaciklamasi/1875985>.